

OCJENE I PRIKAZI

Amra Mulović, KOMUNIKACIJSKI I STILSKI POTENCIJAL MARKIRANOG REDA RIJEČI U STANDARDNOM ARAPSKOM JEZIKU, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLVIII, Sarajevo, 2016., 197 str.

Studija Amre Mulović, pod naslovom *Komunikacijski i stilski potencijal markiranog reda riječi u standardnom arapskom jeziku* (sačinjena od četiri poglavlja i brojnih potpoglavlja), utemeljena je na izvornom, arapskom korpusu koji obuhvaća pet funkcionalnih stilova: administrativni, književnoumjetnički, naučni, novinski i sakralni stil. U popisu izvora za svaki navedeni funkcionalni stil autorica je koristila najrelevantniju građu na arapskom standardnom književnom jeziku.

Potrebno je istaći da je autorica u svome istraživanju uzimala u obzir i postojeće prijevode djela iz odabranog korpusa – prijevode na bosanski/hrvatski/srpski jezik, dajući prednost prijevodima koji su u sintaksičkom i u formalnom smislu bliži onome što je predmet njenog istraživanja – redu riječi u arapskom jeziku – pokazujući i na taj način kako u prijevodima književnih djela postoje relativno velike razlike, odnosno da prijevodne varijante često ne uspijevaju sačuvati strukturu originalne arapske rečenice;

stoga je autorica povremeno pribjegavala doslovnom prijevodu ili analitičkim prikazima pojedinih primjera iz korpusa.

U uvodnom dijelu studije ukazuje se značaj ovakvog istraživanja budući da je arapska lingvistika – naročito u njenom klasičnom razdoblju – imala razvojni put unekoliko drukčiji od onoga kakav je imala evropska ili tzv. zapadnjačka lingvistika. Amra Mulović u ovome poglavlju, kao i u studiji u cjelini, pokazuje kako, zapravo, dobro poznaje obje lingvističke tradicije.

Autorica najprije sažeto predstavlja najznačajniji doprinos izučavanju reda riječi Praške lingvističke škole, njenog funkcionalnog pristupa jeziku, dometima jezičke tipologije i dr. Potom se posvećuje literaturi na arapskom jeziku i njenim dometima u izučavanju reda riječi. Autorica razložno konstatira kako je “analiza fenomena povezanih na različite načine sa pozicijom konstituenta u rečeničnoj strukturi arapskog jezika vršena kako u klasičnom periodu tako i u novije vrijeme”. No, u klasičnom periodu, koji obiluje lingvističkom literaturom, ova tema je razmatrana uglavnom u okviru širih gramatičkih i naročito retoričkih razmatranja, a tek u novije vrijeme se u arapskom svijetu reafirmiraju stvarni doprinosi klasične arapske gramatike na ovom polju.

Razmatrajući, između ostalog, *neutralni sintaksičko-semantički red riječi u arapskom jeziku*, autorica posvećuje pažnju tzv. neutralnom redu riječi u nemarkiranim, stilski neobi-lježenim strukturama na sintaksičko-semantičkom nivou analize. U ovome dijelu studije autorica se posvećuje karakteristikama ustrojstva imeničke fraze, imenske i glagolske rečenice, te permutabilnim potencijalima elemenata tih struktura. U centru istraživačke pažnje je struktura imeničke fraze u arapskom jeziku, odnosno temeljne funkcije determinacije, modifikacije i komplementacije.

Aktualizacija reda riječi u arapskom jeziku je temeljno i najobimnije poglavlje studije Amre Mulović. Već u uvodnom dijelu poglavlja, ona najavljuje suštinu svoje analize, navodeći kako se red riječi izučava kao linearna struktura jezičkih elemenata, što jest značajna kategorija gramatičke strukture.

Autorica Mulović utvrđuje kako su veze među rečenicama u tekstu raznovrsne i uspostavljaju se kroz složeno uređivanje informacije unutar svake rečenice i rečenica u njenom "okruženju" – onih ispred i iza nje – a kontekst značajno utječe na komunikacijski sadržaj iskaza. Svaka analiza rečenice podrazumijeva razmatranje određenih obrazaca, paradigmi i općenito normi koje važe u formiranju jezičke strukture, ali se svaka od njih aktualizira i realizira u drugim konkretno ostvarenim strukturama kakve predstavljaju tekst i kontekst.

Posebna pažnja u ovom rukopisu posvećena je *redu riječi u realizaciji stilskih figura u arapskom jeziku* u

kome autorica dokazuje kako upravo u domenu realiziranja stilskih figura *red riječi* nadilazi nivo rečenice, kako se realizira u domenu teksta i konteksta, kako se *red riječi* ne može svesti na linearni (gramatički) red riječi u domenu sintakse. U tom smislu, autorica se suočila s jednim važnim metodološkim, odnosno istraživačkim problemom: da li uopće proširiti istraživanje na područje stilistike, na šta je upućuje načelo istraživačke konzistentnosti, i u kojoj mjeri se može posvetiti pitanjima stilistike sa stanovišta izučavanja reda riječi. Tu dilemu ona rješava riječima: "Proširujući naš rad na područje stilistike, nećemo odstupiti od funkcionalnog pristupa u analizi reda riječi".

U ovome poglavlju u centru istraživačke pažnje su tzv. gramatičke figure ili "figure konstrukcije" koje se realiziraju odstupanjem od uobičajenog ili neutralnog sintaksičkog rečeničkog ustrojstva i vezuju se za funkcije u sintaksi i za flektivne forme. Opredjeljujući se, dakle, za predstavljanje onih stilskih figura u čijoj realizaciji se prepoznaje, izrazito, njihova "formalna organizacija", autorica isključuje iz svoga rada trope koji su izrazito semantički uvjetovani, u kojih je transfer dominantan, iako se tzv. formalni aspekt ne može sasvim isključiti ni u njihovom obrazovanju. Ovakvo opredjeljenje autorice smatram opravdanim. Štaviše, ocjenjujem ga kao izraz naročite istraživačke zrelosti i metodološke konzistentnosti, jer na najbolji način pokazuje kako izučavanje reda riječi vodi istraživača u oblasti koje nadilaze proučavanje sintakse, a to je svijet tekstualne lingvistike i stilistike.

U skladu s metodološkom orijentacijom autorice, posebno su obrađene one stilske figure koje se realiziraju kao odstupanje od uobičajenog reda riječi u arapskoj rečenici. Među njima su određene vrste repetitije, kumulacija, elizija (sa elizijom i reticencijom), figure permutacije (hiperbaton, parcelacija, inverzija). Figure su obrađivane u obimu koji je određen zastupljenošću figure u odabranom korpusu. Stoga su neke figure obrađivane detaljnije od nekih drugih, ili su neke figure obrađene u sklopu drugih figura, ali na temelju njihove povezanosti čvrstim *strukturnim* vezama. Pažljivo čitanje studije otkriva kako autorica izvrsno analizira sakralni (kur'anski) stil, pokazujući da je red riječi u njegovom tekstu tako smion u odstupanju od nemarkiranosti, odnosno od linearnog gramatičkog niza riječi, da realizira figure izvanrednih stilskih potencijala, kakve se ne zatiču ni u jednom drugom dijelu odabranog korpusa.

Studija Amre Mulović zahvaća oblast koja i u samom arapskom svijetu nije dovoljno istražena, iako se na prvi pogled čini da jest.

U skladu s tim, a na temelju ovladavanja materijom, autorica na više mjesta u svojoj studiji odvažno i razložno arbitrira među autorima. Ona čak upućuje prigovor nekim generativističkim pristupima redu riječi u arapskoj rečenici, a koji su jedan tip *arapske* rečenice smatrali asimetrijom u kongruentnom obrascu, dok Amra Mulović tvrdi da u takvoj *arapskoj* rečenici, zapravo, nema ničeg neobičnog. Postoje i drugi primjeri u disertaciji kojima autorica dokazuje

istraživačku samostalnost i originalnost, s tim što arbitrira uvijek s mjerom i uvjerljivom argumentacijom.

Studija *Komunikacijski i stilski potencijal markiranog reda riječi u standardnom arapskom jeziku* autorice Amre Mulović je veoma vrijedan, originalan naučni rad u oblasti arabistike, a time i lingvistike općenito. Metodološke i istraživačke kompetencije autorice su na visokom nivou, tako da ona – suvereno vladajući materijom – čak odvažno i razložno arbitrira povremeno među istaknutim istraživačima u ovoj oblasti, kako arapske provenijencije u klasičnom i modernom dobu, tako i među nekim lingvistima na Zapadu, odnosno među arabistima. Ovo smatram odlikom studije – kao one vrste naučnoistraživačkog rada koji ne pristaje na kompilacije već argumentirano arbitrira, gdje je to nužno, u dosadašnjim istraživanjima. Naročito time, ali i cjelokupnim svojim istraživačkim domaćajima, studija se određuje kao originalan i vrlo vrijedan naučnoistraživački rad.

Na temelju svojih saznanja, vjerujem da ova studija Amre Mulović – svojim značajem, odnosno metodom i rezultatima istraživanja – nadilazi bosanskohercegovačku i regionalnu arabistiku te da pruža značajan doprinos arabistici općenito.

Esad Duraković

Kerima Filan, O TURSKOM JEZIKU U BOSNI, Connectum, 2017., 407 str.

Izdavačka kuća *Connectum* je ove godine čitateljskoj publici donijela

vrijedan naslov ugledne bosansko-hercegovačke turkologinje dr. Kerime Filan, vanredne profesorice na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. U knjizi podnaslovom *O turskom jeziku u Bosni*, autorica nudi niz studija koje su rezultat dugogodišnjeg znanstvenog bavljenja i posvećenosti turskom jeziku, objedinjenih navedenim naslovom.

Prvo poglavlje knjige pod naslovom "Turski jezik u Bosni u osmansko doba" (str. 19–56) ima funkciju uvodne studije koja će kontekstualizirati preostale dijelove knjige i pružiti čitateljima opsežne uvodne informacije o jeziku u Bosni za vrijeme osmanske uprave, s posebnim akcentom na prisustvo i upotrebu turskog jezika u svim važnim aspektima društvenog života Bosne i njezinih stanovnika u osmansko doba. Tako autorica govori o upotrebi turskog jezika u administraciji i državnom aparatu, u obrazovanju, u vjerskom životu muslimana, u svakodnevnom životu. Uvodna studija se zaokružuje pregledom turske štampe u Bosni u XIX stoljeću.

Ostatak materijala koji čine ovu knjigu raspoređen je tematski i hronološki u nekoliko cjelina, i to slijedećim redoslijedom: "17. stoljeće: Tuhfe-i nadiriyyat-i Šugli Visočanina Osmana Šuglija" (str. 57–188); "18. stoljeće: Medžmua Mula Mustafe Bašeskije" (str. 189–267); "19. stoljeće: Istočno blago Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka" (str. 271–321); "20. stoljeće: Tvrđava Meše Selimovića" (str. 323–369). Nakon toga slijedi sažetak knjige na engleskom jeziku (str. 371–377), indeks (str. 379–388) te popis izvora i literature (str. 389–407).

Prva dva poglavlja koja slijede nakon Uvodne studije, predstavljaju okosnicu knjige i tematiku kojom se autorica uspješno bavila dugi niz godina. U poglavlju "17. stoljeće: Tuhfe-i nadiriyyat-i Šugli Visočanina Osmana Šuglija" u fokusu je medžmua pod navedenim naslovom učnog Bošnjaka Osmana Šuglija koji je djelovao u XVII stoljeću kao muderis, hatib, šejh kadirijskog tarikata, kaligraf, pjesnik i prevoditelj. Ono što daje dodatni značaj studioznoj obradi autorice jeste svakako i činjenica da je ista bazirana na autografu navedenog djela koje se čuva u Historijskom arhivu u Sarajevu. "Šuglijev dragulj rijetkosti" predstavlja autorov turski komentar dvaju temeljnih djela za početno učenje arapskog jezika u osmanskim medresama, a to su *Emsile-i muhtelif* i *Awamil al-mi'e*. Iako je predmetni jezik Šuglijevog komentara arapski, predmet analize autorice je turski jezik autora i sam fenomen višejezičnosti koji je osoben komentatorskoj literaturi tog perioda. Važno je napomenuti da se višejezičnog Šuglijevog "Dragulja rijetkosti" ne iscrpljuje samo u predmetnom i posrednom jeziku, odnosno arapskom i turskom, već sadrži i niz izreka na bosanskom jeziku koje su s povijesnog aspekta višestruko značajne. U nizu potpoglavlja, autorica nas prvo izvještava o biografiji autora, vremenu njegovog djelovanja i intelektualnoj klimi koja je bila dominantna u tom periodu; potom nastoji utvrditi mjesto i značaj "Šuglijevog dragulja rijetkosti" u korpusu komentarske literature o morfologiji i sintaksi arapaskog jezika u osmansko doba

predstavljajući autora kao pedagoga, didaktičara i metodičara. Nakon toga autorica nudi niz potpoglavlja koja zkusnutije govore o jeziku međzmue predstavljajući Šuglijeva gledišta o jeziku i rasprave o gramatičkim kategorijama. Autorica ističe Šuglijevu tendenciju ka kontrastiranju predmetnog i posrednog jezika u njegovom djelu, što je posebno značajno imajući u vidu udžbenički karakter njegovog djela. Iz referenci koje Osman Šugli nudi u svom djelu, jasno je da se radi o široko obrazovanom i obaviještenom autoru koji svoje učenike i čitatelje na mnogim mjestima upućuje na druga, opširnija djela iz oblasti koje razmatra ostavljajući dojam nekoga ko sveobuhvatno vlada područjem arapske gramatike. U posljednjem potpoglavlju dijela o Osmanu Šugliju, autorica analizira turski jezik tog autora kao primjer znanstvenog funkcionalnog stila. Tu se daje lingvistička analiza turskog jezika Osmana Šuglija, složene rečenice uzročnog, namjernog, vremenskog, pogodbenog, poredbenog i dopusnog tipa. Osim toga, analiza autorice obuhvata upotrebu participa i glagolskih imenica.

Slijedeće poglavlje koje predstavlja zaokruženu tematsku cjelinu jeste analiza *Medžmue Mula Mustafe Bašeskije*, koja u dosadašnjem znanstvenom djelovanju autorice zauzima središnju poziciju. Autorica u središte pažnje i analize u ovom poglavlju stavlja semantičke i leksičke osobenosti turskog jezika proznog štiva iz XVIII stoljeća na primjeru Bašeskijinog *Ljetopisa*. U poglavlju se razmatra zastupljenost sinoni-

ma (bliskoznačnica i istoznačnica), te antonima. Autorica dalje analizira primjere izražavanja istog značenja na različite načine, usporedbom upotrebe arapskih i perzijskih izafetskih konstrukcija i njihov odnos sa turskim ekvivalentima. Uz bosanske inačice koje se javljaju u tekstu *Medžmue*, autoricina analiza jasno ukazuje na činjenicu da je leksičko bogatstvo sva četiri jezika neizostavan tvorbeni element zajedničke riznice riječi i značenja osmansko-turskog jezika autora u XVIII stoljeću.

Preostala dva poglavlja nas dovede bliže u suvremeno doba i upotpunjavaju dio iz uvodne studije koji govori o upotrebi turskog jezika u Bosni u XIX i XX stoljeću s početka knjige. U poglavlju pod naslovom "20. stoljeće: Istočno blago Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka", autorica analizira filološku vrijednost istočnih poslovice na turskom jeziku koje sakupljač bilježi u izvornoj grafiji, zatim latiničnoj transkripciji i konačno u prijevodu na bosanski jezik. Posebno značajnom se čini transkripcija sakupljača koja otkriva određena obilježja turskog jezika na području fonologije i morfologije kako se on koristio u Bosni i na Balkanu.

Posljednje poglavlje studije *O turskom jeziku u Bosni*, predstavlja intrigantno putovanje u suprotnom smjeru: analizom je obuhvaćena "sudbina" posuđenica iz turskog jezika koje su vremenom funkcionalno integrirane u bosanski jezik, a koje sada u prijevodu romana *Tvrđava Meše Selimovića* na turski jezik ponovo ulaze u turski jezik. Zaključak do kojeg autorica dolazi jeste da

većina turcizama u bosanskom jeziku u turskom prijevodu *Tvrđave* svoj značenjski ekvivalent ne dobija u svome leksičkom paru, već u sasvim drugoj riječi. Uzrok tomu je, kako autorica navodi, sužavanje značenja tih leksema u suvremenom turskom jeziku, dok, s druge strane, turcizmi u bosanskom jeziku uglavnom zadržavaju značenja koja su imali u osmanskom jeziku kada se njihov prijelaz u lokalne jezike i desio. Udaljavanje je posljedica odvojenih lingvističkih i izvanlingvističkih procesa koji su se odvijali u bosanskom i turskom jeziku nakon prestanka njihovog izravnog kontakta.

Iako je naslovom knjige nedvojbeno naznačeno da predmet interesovanja autorice obuhvata pojavne oblike turskog jezika u upotrebi u Bosni tokom osmanskog doba, s obzirom na svestrana prožimanja turskog i bosanskog jezika u periodu od nekoliko stoljeća izravnog kontakta, jasno je da ova studija ima izuzetan značaj i za proučavanje fenomena jezika u Bosni općenito. U vrijeme kada je razgovor o jeziku izmješten izvan znanstvenog diskursa, ovakva znanstvena studija koja nam dolazi iz pera ugledne autorice, svakako je dobrodošao i značajan prilog znanstvenoj debati o jeziku u Bosni.

Aida Smailbegović

Denita Haverić, Amela Šehović, RIJEČI PERZIJSKOG PORIJEKLA U BOSANSKOM JEZIKU, Institut za jezik, Sarajevo, 2017, 336 str.

Najčešći putevi jezičkih utjecaja posljedica su neposrednih kontakata

između dvaju jezika. Jezik davalac uglavnom je *lingua franca*, jezik nauke, tehnologije i javnoga diskursa, odnosno službeni jezik izvan svog govornog područja ili jezik određene religije. Iako perzijski, samo u jednom od pobrojanih slučajeva ispunjava kriterije da vrši utjecaj na bosanski jezik, budući da je bio smatran *lingua franca* u smislu jezika lijepo književnosti i sufijskih tekstova na prostoru Osmanskog carstva, činjenica je i da u prošlosti nikada nije postojao neposredni i izravni kontakt između perzijskog i bosanskog jezika. Stoga utjecaj perzijskog jezika na bosanski – iako uglavnom ograničen na domen leksike – predstavlja vrijedan fenomen za lingvistička istraživanja.

Knjiga *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku* autorica Đenite Haverić i Amele Šehović tretira upravo utjecaj perzijskog jezika na bosanski u domenu leksike. Ova studija sastoji se iz dvije cjeline, podijeljene na više potpoglavlja: 1. obimne studije koja predstavlja analizu riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku i 2. rječnika perzijske leksike u bosanskom jeziku.

Autorice u Uvodu (str. 11–26) pišu o perzijskom jeziku i književnosti na prostoru Bosne i Hercegovine, a potom o ulasku perzijskih riječi u bosanski jezik, gdje ispravno potenciraju presudnu ulogu osmanskog turskog jezika. Nakon toga, bave se porijeklom, odnosno širenjem i rasprostranjenošću riječi iz arapskog, perzijskog i turskog jezika u bosanskom. Za riječi arapskog, perzijskog i turskog jezika autorice upotrebljavaju termin “orijentalizmi”. Premda

je termin “orijentalizam” uvriježen za oznaku riječi iz triju navedenih jezika, moj je stav da bi bolje bilo izbjegavati upotrebu te riječi zbog negativnih konotacija koje ona u širem kontekstu nosi sa sobom; zbog toga se ona danas osobito u naučnim i stručnim krugovima i izbjegava. Osim toga, “orijentalizmi” se ne moraju nužno odnositi samo na riječi iz arapskog, perzijskog i turskog jezika – premda je to uglavnom slučaj – a ova knjiga bavi se isključivo riječima iz navedenih triju jezika. Na kraju uvodnog dijela autorice analiziraju utjecaj turskog jezika na gramatičku strukturu bosanskog jezika. Iako se na prvi pogled ne čini da je to neophodno u ovakvoj studiji, autorice se s razlogom bave ovom temom imajući u vidu značajnu posrednu ulogu turskog jezika u prenošenju perzijske leksike.

Nakon uvoda, slijedi analiza perzijske leksike u bosanskom jeziku na fonetsko-fonološkom nivou (str. 27–64). Ovo se poglavlje može se podijeliti na prvi, iranistički i drugi, bosnistički dio. Haverić i Šehović značajan prostor poklanjaju adaptaciji vokala i konsonanata, pri čemu ponovo ističu značajnu posrednu ulogu turskog jezika. Dodatnu poteškoću na ovom nivou analize predstavljala im je činjenica da su brojne perzijske riječi koje se mogu pronaći u bosanskom jeziku prihvaćene u bosanskom jeziku prije nekoliko stoljeća, a iz perzijskog u turski jezik još i ranije, tako da su neke od njih u bosanskom jeziku sačuvale svoje arhaične oblike. Drugim riječima, ne tako mali broj ovih perzijskih riječi ne upotrebljava

se više u standardnom i književnom perzijskom jeziku, budući da su neke od njih ostale ograničene na pojedine dijalekte, a neke su čak u potpunosti izašle iz upotrebe. Treba imati na umu i činjenicu da arapsko pismo, koje se koristi za bilježenje perzijskog jezika, ne bilježi kratke vokale unutar riječi, zbog čega je praktično nemoguće s apsolutnom sigurnošću utvrditi tačan izgovor pojedinih vokala. U tom pogledu, konsonanti su nešto lakši za opis jer se uvijek pišu, ali i zahvaljujući tome što su relativno dobro opisani u raspravama i studijama o historiji perzijskog jezika. U drugom dijelu ovoga poglavlja Haverić i Šehović opisale su akcentatske osobenosti riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku. Opis fonetsko-fonoloških karakteristika predmetne leksike urađen je detaljno i metodološki konzistentno.

Analiza na tvorbeno-morfološkom nivou (str. 65–96) bavi se opisom sufiksa perzijskog a potom i turskog porijekla. Naime, mnoge perzijske riječi prelaskom u turski jezik udomaćile su se u tom jeziku i vremenom poprimile turske sufikse, te kao takve prešle u bosanski jezik. Isto je i s mnogim riječima arapskog porijekla, koje su dobile perzijske sufikse i kao takve prešle u turski a zatim i bosanski jezik. Autorice su analizi podvrgle sve riječi čiji je bar jedan dio perzijskog porijekla. Isto su činile i na drugim nivoima analize, a te riječi uključile su i u Rječnik. Nakon opisa perzijskih i turskih sufiksa, ovo poglavlje tretira prefiskalnu tvorbu, s prefiksima domaćeg porijekla, te prefiksarno-sufiksarno tvorbu, kao i

tvorbu složenih glagola od imenica i pridjeva. Na samom kraju, navedene su neke morfološke naznake o perzijskim riječima u rječnicima bosanskog jezika, koje ponekad imaju veze samo s morfologijom bosanskog, ali ne i perzijskog jezika. Time su autorice ustvari pokazale da su se riječi perzijskog porijekla u toku prethodnih stoljeća u potpunosti udomaćile u bosanskom jeziku.

Sintaksičko-semantički nivo analize (str. 97–116) samo se ovlaš ustvari dotiče sintaksičkih naznaka perzijskih riječi u bosanskom jeziku, a uglavnom se bavi semantičkim adaptacijama predmetne leksike. Ovdje su opisane primarna semantička adaptacija (nulta semantička ekstenzija i suženje značenja), sekundarna semantička adaptacija (proširenje značenja i utjecaj osmanskog turskog jezika u tom pogledu), te semantička nepodudarnost ove leksike u perzijskom i bosanskom jeziku, kao i pejorizacija značenja riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku. Ovaj nivo analize umnogome olakšava praćenje u promjenama značenja riječi, a opisan je na osnovu relevantnih semantičkih teorija i okvira.

Leksikološko-leksikografski nivo analize (str. 117–131) predstavlja blagi prelazak na drugu cjelinu knjige. U ovom poglavlju autorice uočavaju reaktualizaciju perzijske leksike u savremenom bosanskom jeziku. Naime, neke perzijske riječi bile su potisnute u sloj pasivne leksike (str. 117), ali su reaktuelizirane. Perzijske riječi u tom smislu ne predstavljaju izuzetak, već ih treba posmatrati u kontekstu reaktualizacije leksike iz drugih dvaju

jezika na putu do bosanskog. Naime, ista pojava zabilježena je i kada je riječ o leksici arapskog i turskog porijekla, a vrijedi napomenuti i da su “reaktuelizirane” perzijske riječi u bosanskom jeziku ipak malobrojne. Haverić i Šehović zatim navode relativno brojne antroponime i toponime perzijskog porijekla. Na kraju poglavlja daju komentare na etimologiju perzijskih riječi u dosadašnjim leksikografskim izvorima, pri čemu posebno ističu *Rječnik turcizama u srpskohrvatskom jeziku* autora Abdulaha Škaljića kao nesumnjivo dosad najvrjedniji izvor i za proučavanje riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku. Konačno, autorice navode riječi koje su u ranijim rječnicima označene kao perzijske a koje one, nakon novih saznanja i provedene analize, nisu uključile u Rječnik.

Druga cjelina ove studije, Rječnik, zasniva se na prikupljenoj građi iz rječnika uglavnom bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, a nešto manje i iz rječnika turskog jezika. Rječnik bilježi 1.808 riječi i izvedenica, od čega su 842 osnovne riječi. Haverić i Šehović pod leksikom perzijskog porijekla u ovoj knjizi podrazumijevaju: riječi u kojima je korijen perzijskog porijekla, složenicama u kojima je barem jedan dio perzijskog porijekla, riječi sa sufiksima perzijskog porijekla koji u perzijskom jeziku funkcioniraju kao imenice (*-hana*, *-nama*, *-zada*), riječi porijeklom iz nekih drugih jezika s prefiksom ili sufiksom perzijskog porijekla, te konačno izvedenice od svih navedenih riječi. Iz pobrojanog se vidi da je obuhvaćen širok dijapazon riječi, zbog čega je ja-

sno zašto manje od pola leksike čine osnovne riječi. Ovakav pristup smatram sasvim opravdanim i potrebnim. Uz svaku leksemu navedeni su njeno porijeklo, oznaka vrste riječi i upotreba etiketa tamo gdje je bilo moguće. Kod riječi mješovitog porijekla autorice navode etimologiju svakog dijela riječi. Nakon ovih oznaka, navode se opis značenja, primjeri upotrebe i ustaljeni spojevi riječi za frekventnije lekseme. Poslije svake osnovne riječi data su njena značenja u perzijskom jeziku, te oblik i značenje u osmanskom turskom, na osnovu čega se može pratiti promjena oblika i eventualna promjena značenja tih riječi.

U zasebnom poglavlju na jedanaest stranica (str. 303–313) izdvojene su riječi diskutabilnog porijekla. Pod riječima diskutabilnog porijekla autorice tretiraju sve one riječi koje raniji leksikografski izvori označavaju kao perzijske, ali nisu mogle pronaći potvrdu u njima dostupnim etimološkim rječnicima.

Na kraju knjige dodati su Izvori, Literatura, Indeks pojmova, Indeks autora i Bilješke o autoricama knjige.

Pri usporedbi ove knjige s ranijim studijama sličnog karaktera neminovan je osvrt na *Rječnik turcizama u srpskohrvatskom jeziku* Abdulaha Škaljića. Studija Haverić i Šehović bavi se samo riječima perzijskog porijekla i u tom je segmentu mnogo obimnija i predstavlja dublju i sadržajnije analizu perzijskih posuđenica u odnosu na Škaljićev rječnik. Kao takva, ova knjiga predstavlja jedan korak dalje u leksikološkom i leksikografskom istraživanju. Osim toga, Haverić i Šehović korigirale su

etimološko porijeklo znatnog broja riječi te dale precizniji opis puta riječi od perzijskog do bosanskog jezika. Naravno, Škaljić je svoju knjigu pisao mnogo ranije (1966. godine), a etimologija kao lingvistička disciplina napredovala je mnogo u međuvremenu, tako da danas postoje mnogi etimološki rječnici koji olakšavaju bavljenje ovom tematikom. Vrijednost Škaljićevog rada leži i u tome da se sve kasnije studije, pa tako i ova, obilno koriste njim, i da on ustvari predstavlja osnovni izvor i polaznu tačku za istraživanje. Na kraju, knjiga *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, premda analizira samo perzijsku leksiku, najbolje potvrđuje koliko je zaseban opis posuđenica iz bilo kojeg od triju “orijentalnih” jezika ustvari upućen na druga dva. U tom pogledu, znatan dio riječi i u ovoj studiji može se samo uvjetno svrstati u leksiku perzijskog porijekla, budući da su mnoge od njih – prema istim kriterijima – mogle biti svrstane i u leksiku arapskog i turskog jezika.

Sve su svemu, knjiga *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku* predstavlja vrijedan doprinos proučavanju jezičkih utjecaja, utjecaja perzijskog jezika na bosanski jezik, kao i leksikološkom opisu bosanskog jezika. Iako predstavlja korak dalje u odnosu na Škaljićevu studiju, pristup je i dalje ostao opći, to jest u principu isti kao i Škaljićev. Za nadati se da će ova studija pobuditi naučni interes za još jedan korak dalje u istraživanju, to jest opis pojedinih fenomena vezanih za jezičke kontakte i utjecaje, kao i leksiku stranog porijekla u bo-

sanskom jeziku, posebno u domenu utjecaja perzijskog jezika.

Munir Drkić

KRITIKA O DJELU ESADA DURAKOVIĆA, priredili: Muhammad M. al-Arnaut i Munir Mujić, Tugra, Sarajevo 2017., 711 str.

O bogatstvu i vrijednosti opusa nekog autora svjedoči kritika o njegovom djelu. Malo je autora poput Esada Durakovića, čije je djelo valorizirano u zavidnom broju tekstova objavljivanih u različitim publikacijama na različitim jezicima. Ovi tekstovi su prikupljeni i popunjavaju preko sedam stotina stranica knjige koju predstavljamo. Priređivači, Muhammad M. al-Arnaut i Munir Mujić, prilježno su sabrali i u knjigu uvrstili najveći broj tekstova, ako ne sve tekstove, koji su napisani o raskošnom opusu Esada Durakovića do datuma nastanka knjige.

Priređivači su imali težak zadatak utvrđivanja principa i kriterija po kojima će razvrstati tekstove koji čine ovu knjigu. Obično se u knjigama poput ove, koje sadrže veliki broj tematski raznovrsnih tekstova, tekstovi redaju hronološki, kako su objavljeni. Međutim, priređivači su vođeni imperativom preglednosti i jasnoće povremeno narušavali načelo hronološkog slijeda. Stoga su tekstovi najprije svrstani u odjeljke koji sadrže tekstove o objavljenim knjigama, prijevodima, potom osvrtima, polemikama, portretima, te nagradama, priznanjima i članstvu u akademijama nauka. Na kraju se nalazi *Bibliografija* radova

do kojih su priređivači došli i za koje su znali. Načelo hronološkog redanja tekstova dominira u okviru odjeljaka, ali se ono i tu povremeno narušava grupisanjem tekstova istog autora ili grupisanjem tekstova napisanih na istom jeziku. Ova kombinacija kriterijuma knjigu je učinila preglednijom i praktičnijom svim istraživačima djela Esada Durakovića, ali i istraživačima širokog dijapazona tema objavljenih tekstova.

U prvom odjeljku se na različite načine predstavljaju knjige Esada Durakovića. Prvi pogled na *Sadržaj* otkriva da su neka od djela doživjela izdanja na više jezika, ali da nisu izostali prikazi tih djela i osvrti na njih na svakom od jezika i kultura. Autori tekstova nerijetko ističu konstantu u Durakovićevom naučnom pristupu orijentološkim temama koje je istraživao, a to je otklon od ustaljenih modela i unaprijed formiranih postavki i opredjeljenje da Orijent uvijek treba proučavati imanentno, tj. "iznutra". U djelima koja tretiraju društvenu zbilju autori tekstova izdvajaju Durakovićevu odlučnost da istraje u borbi društveno angažiranog intelektualca, koji odbija indiferentnost prema aktuelnim temama kakva je, recimo, kriza muslimanskoga svijeta.

Drugi odjeljak sadrži tekstove o prijevodima Esada Durakovića, koji su poredani prema značaju prevedenog djela. Autori većine tekstova govore o estetskim i stilskim obilježjima i vrlinama Durakovićevih prijevoda, te značaju izvornika za orijentalno-islamsku civilizaciju. Međutim, javljaju se i tekstovi autora koji se

kritički i negativno određuju spram prijevoda. U tim slučajevima, priređivači su u knjigu uvrstili odgovore autora prijevoda braneći pravo autora na odbranu svojih izbora i stavova. Te dijaloške strukture knjizi daju poseban kvalitet i živost.

Ovaj kvalitet svoj puni izraz dobija u trećem odjeljku koji obuhvata osvrt, polemike, portrete i dr. Polemike se tiču različitih čitanja djela Ive Andrića, pitanja vjere i tradicije, te različitih društvenih pitanja. U tekstovima se obično autoru odriče pravo na vlastiti sud, vlastito čitanje i vlastiti pristup. Ovi tekstovi su veoma često ideološki opterećeni, čak i onda kada se autora optužuje za ideološko čitanje. U ovom odjeljku sakupljeni su i svi tekstovi koji su izloženi na međunarodnom simpoziju "Od orijentalizma do orijentologije" održanom u čast Esada Durakovića.

Bogati Durakovićev opus rezultat je iscrpljujućeg i neprekidnog rada, a ovaj rad je očekivano u našoj i svjetskoj akademskoj zajednici prepoznat i nagrađen nizom nagrada i priznanja. Spomenimo samo najbitnije. Esad Duraković je član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, član Kraljevske akademije nauka u Jordanu i dopisni član Arapske akademije nauka u Damasku i Kairu. Esad Duraković je usto laureat prestižne međunarodne nagrade Sharjah Prize for Arab Culture za doprinos arapskoj kulturi koju dodjeljuje UNESCO. Priznanja neminovno prate ozbiljan intelektualni angažman potaknut iskrenom ljubavlju i strašću ovog autora prema proučavanju arapske književnosti i kulture. Budući da

ona nisu razlog naučnog djelovanja i nastanka brojnih djela iz pera Esada Durakovića, priređivači knjige su tekstove o nagradama, priznanjima i članstvu u akademijama nauka smjestili u okvir četvrtog odjeljka.

Tekstovi sadržani u knjizi nisu pretrpili intervencije u stilu ili pravopisu u odnosu na formu u kojoj su prvobitno objavljeni u izvornoj publikaciji. Iz knjige nisu isključeni ni oni tekstovi koji negativno valoriziraju neko od autorovih djela, i to, prema riječima priređivača, "po preporuci Esada Durakovića". Ova činjenica svjedoči o naučnom poštenju autora, budući da su rijetki intelektualci koji su spremni prihvatiti na jednom mjestu predstavljene pozitivne, ali i negativne sudove o svom djelu i koji su otvoreni za različita čitanja svojih djela. Zato u knjizi nalazimo tekstove koji polaze sa različitih pozicija, od onih ideološki neutralnih do onih sa natruhama ideološkog čitanja ili izrazito ideološki obojenih.

Ova knjiga, uz sve njene vrijednosti koje smo istakli, predstavlja dragocjen doprinos u razumijevanju razvoja Durakovićevog prepoznatljivog naučnog pristupa širokom repertoaru tema kojima se bavio i bavi. Zahvaljujući naučnom integritetu, dosljednosti i originalnosti Esada Durakovića, kritika o njegovom djelu postaje izraz poštovanja i potvrda nesvakidašnjeg značaja naučnog i društvenog angažmana ovog autora kako za svijet orijentologa, tako i za širu kulturnu zajednicu.

Amra Mulović

Cihan Okuyucu, *DIVAN EDEBİYATI ESTETİĞİ*, Istanbul, 2004, 255 s.

Cihan Okuyucu 2004. godine objavio je knjigu pod nazivom *Divan edebiyati estetiği* (Estetika divanske književnosti) koja će 2015. godine doživjeti, zasad posljednje šesto izdanje. Sasvim je razložna njena popularnost. Knjiga sadrži predgovor, uvod, tri poglavlja, zaključak i bibliografiju.

U Predgovoru (XI-XIV) Okuyucu *polazi od postavke kako je historija književnosti u konačnici dio historije civilizacije, te u tom smislu nastoji da kroz analizu divanske književnosti ima u vidu njenu uključenost u život i činjenicu da se ova književnost temelji na čvrstim idejama.*

U Uvodu (3-41) autor daje kratak pregled opće historije književnosti, umjetnosti i filozofije drevnih naroda, a potom prikaz historije turske književnosti. Autor periodizaciju turske književnosti postavlja tako što počinje od prijeislamske epohe određujući je epohom začetaka duhovnosti. Okuyucu se zadržava na tumačenju pozitivnih promjena koje je književnost unijela u tursko društvo, na opisima društvenih prilika koje će prethoditi pojavi divanske književnosti, objašnjava veze između književnosti i vremena, književnosti i društva, književnosti i drugih grana umjetnosti. Insistirajući na značaju civilizacijâ i kulturâ iz kojih je ova književnost potekla, autor informira čitaoca o Seldžučkoj državi, anadolskim bejlucima i kulturnom izrazu ove civilizacije, od minijature pa sve do kulture uzgoja vrtova, što povezu-

je s floralnim motivima u likovnom i u književnom iskazu, te ukazuje na slojevitost značenja floralnih motiva (osobito motiva ruže) u poeziji.

U prvom poglavlju (str. 47-112) “Divan Şiirinde Varlık ve Estetik” (Egzistencija i estetika u divanskoj književnosti) Okuyucu nas približava estetskoj analizi divanske književnosti tako što na samom početku tumači pojmove tasavvufa, egzistencije, Boga, stupnjeve duhovnog razvoja, smisao čovjekova bitstvovanja prema Bibliji i Kur’anu. U prvom potpoglavlju autor detaljno analizira različita tumačenja poezije i pjesnika, naročito se zadržavajući na tumačenju kur’anskog teksta i predaja poslanika Muhammeda a.s. koje se odnose na pjesnika i pjesništvo, opisima pjesnika na kakve nailazimo u tezkirama (spomenicama) držeći se pri tome mišljenja da je od svih autora do danas poznatih tezkira ovom pitanju najviše pažnje posvetio Aşik Çelebi. Okuyucu ističe da sve ovo predstavlja podlogu za razumijevanje poetike divanske književnosti u zapadnom kulturno-civilizacijskom okruženju. Interesantne su i dvije predaje o nastanku poezije, koje autor ovdje donosi, a koje na simboličkoj ravni vezuju poeziju za samoga Boga, posredno – pripisujući prvu pjesmu prvom čovjeku i poslaniku Ademu a.s.. Prvu pjesmu-elegiju piše Adem a.s. i posvećuje je svom ubijenom sinu Habilu, dok prema drugoj, prvu poeziju spušta direktno melek (anđeo) sa sedmoga neba na zemlju. U narednom potpoglavlju nalaze se podnaslovi poput: “Söz ve Sözün Kudsiyeti” (Riječ i svetost Riječi), “Nesre Karşı

Şiiri Tercih” (Prednosti poezije u odnosu na prozu), “Realite Karşısındaki Tutum” (Stav spram realnosti), “İlim ve Sanat/Güzel ve Fayda” (Nauka i umjetnost/estetika i korist). Okuyucu se dotiče i pitanja recikliranja tema i motiva u divanskoj poeziji, propitujući da li se radi o njenom epigonskom karakteru, odsustvu novih ideja ili čuvanju tradicije, pri čemu se pjesnička vještina upravo ogleda u novoj ili drugačijoj interpretaciji “poznatoga”. Raspravljajući o estetici i simbolizmu divanske poezije, autor pred čitaoca stavlja različite perspektive iz kojih su ovim pitanjima pristupali i orijentalni i okcidentalni književni historičari i teoretičari, i klasični i suvremeni filozofi, orijentalisti, teozofi, sufijski mislioci poput Okuyucuovih prethodnika koji su se bavili divanskom književnošću Gölpınarlıja, Hakkı Ayverdija, Livingstona, Tanpınara, Nihata Tarlana, Berne Moran i drugih.

Prvo poglavlje obuhvata teme koje se bave sadržajem divanske književnosti, dok je drugo poglavlje (str. 115-183) “Divan Şiirinde Şekil Estetiği” (Estetika forme u divanskoj književnosti) posvećeno ništa manje važnom segmentu ove književnosti: njenoj formi i situiranosti u vremenu u kojem je nastajala. U nastavku slijede potpoglavlja “Divan Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler” (Opće informacije o divanskoj književnosti) i “Osmanlı Toplumunda Şiir ve Şair” (Poezija i pjesnik u osmanskom društvu). U prvom potpoglavlju obrađeni su termini koji se u literaturi koriste za divansku književnost: klasična, stara turska, islamska turska književnost, dvorska, divanska, osman-

ska književnost, njihovo porijeklo, te prednosti i nedostaci svakog od pomenutih termina. Nadalje, autor iznosi vlastiti prijedlog sistematiziranja periodizacije divanske književnosti. Budući da je periodizacija ove književnosti u postojećoj literaturi prilično neujednačena, autor ukratko informira čitaoca o najstarijim divanima, tumači značenje mahlasa (pjesničkog pseudonima) i ističe najfrekventnije mahlase u divanskoj književnosti; potom analizira jezik i recepciju divanske poezije u društvu, poeziju kao ogledalo života, daje kraći rječnik najfrekventnijih izraza u divanskoj književnosti, pojmova iz prirode, dijelova ljudskog tijela, naziva životinja, biljaka, najčešće upotrebljivanih pridjeva, vjerskih, ratnih termina, naziva opojnih pića. Svi ovi izrazi dati su sa svojim inačicama na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Zatim slijedi kratak osvrt na prozu tog vremena i njen razvoj u Anadoliji. U posljednjem, trećem pododjeljku drugog dijela knjige, naslovljenom “Şekil Özellikleri ve Nazım Şekilleri” (Pjesničke forme i njihove odlike), autor nas upoznaje sa osnovnim pojmovima i pjesničkim formama na kojima počiva ustroj divanske književnosti: *aruz* (metrika), *kafiyye* (rima), *redif* (riječ ili grupe riječi koje se ponavljaju iza rime u svakom stihu), *misra* (stih), *beyt* (distih), *mesnevija*, *ruba’i*, *gazel*, *kasida* itd. Ovo poglavlje obogaćeno je detaljima iz života pjesnika, interesantnim podacima na koje nalazimo u tezkirama, informacijama o mjestima okupljanja pjesnika tog doba i razgovorima koje su vodili.

U trećem poglavlju (str. 185-237) "Divan Şiirinde Muhteva Estetiği" (Estetika sadržaja u divanskoj književnosti) Okuyucu se bavi izvorima na kojima počiva divanska književnost, pa ovdje, pored općeprihvaćenih izvora kakvi su Kur'an, hadis, predaje o poslanicima i evlijama, legende, Şahnama, lokalni običaji i vjerovanja, pridodaje i mitološka bića i događaje, nadnaravne pojave vezane za ime na poslanika, vjerovanja i sujevjerja pjesnika, njegovu životnu filozofiju koja mu je služila kao nadahnuće za pisanje poezije. Prema autoru, pjesnici divanske književnosti su u potrazi za motivima koristili i oslanjali se na prijeislamsku tradiciju, te je zbog toga bilo nužno poznavanje te tradicije. Posebno analizira mjesto i značenje ljubavi za pjesnika te objašnjava razliku između njene metaforičke i stvarne dimenzije. Zemna ili metaforička ljubav iz perspektive pjesnika – sufije je ljubav prema prolaznom, prema stvorenom, dok je stvarna, istinska ljubav samo ona koja se osjeća za Stvoritelja. Autor temi ljubavi prilazi objašnjavajući je na više nivoa – biološkom, psihološkom, sociološkom. Ukazuje nam na djela koja govore o detaljno obrađivanoj temi stvarnog i figurativnog značenja ljubavi. Pored ovoga upoznaje nas i sa arhetipom pjesnika – zaljubljenog i voljene, osjećanjima pjesnika i držanjem voljene koje je kroz stoljeća ostalo nepromjenjeno.

U Zaključku (str. 243-248) pod naslovom "Divan Şiirinin Değeri" (Vrijednost divanske književnosti) Okuyucu pokušava pronaći mjesto divanske književnosti promatraju-

ći je kroz prizmu modernih učenja. Metodom postavljenog pitanja i ponuđenog odgovora on referira mišljenja različitih teoretičara književnosti.

Nakon zaključnog dijela slijedi opširna Bibliografija (str. 249-255).

Ako bismo htjeli općenito ukazati na značaj ovog djela, onda treba istaći njegovu tematsku raznolikost, činjenicu da Okuyucu nije samo identificirao probleme i pitanja estetike stare turske književnosti već je ponudio i određene odgovore, ne bježeći pri tome od iznošenja vlastitih stavova. U knjizi se mogu pronaći značajni podaci o izvorima prvog reda ali i o onim općeg karaktera kakvi su enciklopedije i katalozi. U vrijeme kada su se pojavila izdanja Orijentalnog instituta prof. dr. Fehima Nametka *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti* (2007), *Historija turske književnosti* (2013) i Amine Šiljak-Jesenković *Odrzi ljubavnih mesneviya u stihevima bošnjačkih divanskih pjesnika* (2016) mogli smo konstatirati da sa ovim knjigama na našem jeziku imamo solidnu literaturu za savladavanje terminologije i temeljnih pojmova divanske književnosti, literaturu koja nam na pregledan način predstavlja sveukupnu tursku književnost, od najstarijih djela do danas, i konačno, literaturu koja nam na blizak način rasvjetljava pjesnikove misli i tumači ih kroz prizmu simbolike divanske književnosti. Djelo koje smo ovdje prikazali korisno je studentima osmanske književnosti, komparativistima koji bi na osnovu ovoga djela mogli steći opću sliku o divanskoj književnosti, a zahvaljujući širini pristupa i manje upućenom čitaocu željnom saznanja o

književnosti sedimentiranoj kroz šest stoljeća.

Elma Dervišbegović

Bahir Selçuk, NERGİSÎ KÂN-ÛNU'R-REŞÂD (AHLÂKU'S-SALTANA ÇEVİRİSİ), Istanbul, 2013, 265 s.

Nerkesi Muhamed (Mehmed Nergisi) rođen je u Sarajevu, živio je u prvoj polovini XVII stoljeća. Jedan je od najvećih bosanskih pisaca divanske književnosti. Za njegovo ime veže se izuzetan stil pripovjedaanja. Imajući u vidu da u divanskoj književnosti dominira poezija, Nerkesi se ističe i po obimu napisane pripovjedne proze. Za ovu priliku naučnoj i široj javnosti predstaviti ćemo knjigu autora Bahira Selçuka *Nergisî Kânûnu'r-Reşâd* (Nerkesijev Zakon pravog puta). Knjiga se sastoji od uvodnog dijela, četiri poglavlja i zaključka.

U uvodnom dijelu (str. 1-7) autor nas upoznaje sa sijasetnamom kao žanrom, njenim mjestom i razvojem kroz historiju. Sijasetnama je djelo iz oblasti političke filozofije i etike, obrađuje aktuelne društveno-političke teme, u njemu se daju uputstva i preporuke velikanima za dobro i mudro vladanje. Prvi primjeri sijasetnama zabilježeni su u perzijskoj književnosti, a potom se počinju prevoditi i pisati na osmanskome jeziku. Podsjetimo, Bosna i Bošnjaci u oblasti političke filozofije i etike iz osmanskog perioda, pored ovog Nerkesijeva djela, baštine poznaju

djelo, odnosno njegov prijevod na bosanski jezik pod naslovom *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* Hasana Kafije Pruščaka. *Kânûnu'r-Reşâd* prevod je sijasetname *Ahlâku's-Saltana* (O moralu vladara) sa perzijskog na osmanski jezik. *Kânûnu'r-Reşâd* samo je dio Nerkesijevog petoknjžja (Hamse) u kojoj se osim ovog djela mogu naći još četiri prozna djela. Ova Nerkesijeva *Hamsa* je jedinstvena i po tome što je jedina prozna hamsa u turskoj književnosti. Selçuk u uvodnom dijelu knjige naglašava kako je Nerkesijev *Kânûnu'r-Reşâd* prevod obogaćen različitim dodacima, motivima lokalne kulture te da obimom i sadržajem ostavlja u sjeni originalno djelo *Ahlâku's-Saltana*. Zahvaljujući prepoznatljivom stilu i jeziku ovo nije tek prevod, već i svojevrsna adaptacija djela *Ahlâku's-Saltana*. Do sada ovoj sijasetnami, koja je izašla iz pera vrhunskog stiliste Nerkesija nije posvećeno dovoljno mjesta i pažnje u stručnim krugovima, te autor knjige drži da je neophodno ovom djelu dodijeliti mjesto koje zaslužuje, tim prije jer je značajno i sa aspekta izučavanja jezika, književnog stila, etike, historije književnosti i kulture.

U prvom poglavlju (str. 9-16) autor nas u najkraćim crtama upoznaje sa životom i djelima ovog pisca, daje informacije o dijelovima Nerkesijeve hamse, *Münşe'ât* ili *Esâlîbu'l-Mekâtîb* (Zbirci Nergisijevih pisama), *El-Vasfu'l-Kâmil fi-Ahvâli Vezîri'l-Âdil* (Savršenom opisu života pravednog vezira), *Arapça Risale* (Risala na arapskom) i *Horos-nâme* (Priči o pijetlu). Nerkesijeva hamsa sastoji se od pet samostal-

nih dijela: *El-Akvâli'l-Müsalleme fi-Gazâvâti'l-Mesleme* (Sigurne vijesti o Meseliminim pobjedama), to je djelo nastalo u Mostaru 1030. (1621.) godine u vrijeme kada je Nerkesi obavljao kadijsku službu i opisuje pohod na Istanbul kao i pobjede ostvarene u području Anadolije. Postoji više primjeraka ovog djela i u njima se često mogu pronaći mitovi i legende koji ne odgovaraju stvarnim historijskim događajima. Djelo je pisano jednostavnim jezikom. Drugo djelo petoknjižja je *Kânûnu'r-Reşâd* (Zakon pravog puta), treće *Meşâkku'l-Uşşâk* (Jadi zaljubljenih) nastalo 1034. (1625.) godine i posvećeno šejh-ul-islamu Jahja-efendiji. Pisano je visokim stilom a inspiraciju za djelo pjesnik je pronašao u vlastitoj proživljenoj ljubavnoj avanturi. Četvrti dio, odnosno četvrto djelo petoknjižja je *İksîr-i Sa'âdet* ili *İksîr-i Devlet* (Eliksir sreće) i predstavlja prevod odlomka Gazalijeve glasovitog djela *Kimyâ-i Sa'âdet* sa perzijskog na turski jezik. Nerkesijev prevod uživa najveću popularnost među mnoštvom prevoda ovog djela. Njegov prevod krasi kitnjast jezik i slobodan prevodilački stil. Posljednje djelo Hamse je *Nihâlistân* (Razgranati vrt) i predstavlja zbirku od dvadeset pet priča podjeljenih prema sadržaju na priče o darežljivosti, ljubavi, različitim događajima, mudrosti i pokajanju. U nazivu "Nihâlistân" osjeća se Nerkesijeva ambicija da napiše naziru *Gulistânu* i *Baharistânu*, djelima perzijske književnosti. Djelo je pisano kitnjastim stilom i posvećeno je sultanu Muratu IV. O djelu *Münşe'ât* ili *Esâlîbu'l-Mekâtîb* (Zbirci Nergisijevih pisama)

kaže se kako je posvećeno šejh-ul-islamu Jahja-efendiji i sadrži pisma upućena Nerkesijevim prijateljima i velikanima. Broj pisama kreće se od trideset sedam do pedeset zavisno od primjerka rukopisa. Jezik ovog djela pripada visokom stilu. *El-Vasfu'l-Kâmil fi-Ahvâli Vezîri'l-Âdil* (Savršen opis života pravednog vezira) djelo je koje se u nekim izvorima spominje i pod nazivom *Gazavât-i Murtazâ Paşa*. Napisano je jednostavnim jezikom 1038. (1628.) godine u Banja Luci i opisuje život i djelo ovog bosanskog vezira. O djelu *Arapça Risale* (Risala na arapskom) Selçuk ističe samo to da je djelo od šest stranica pisano jednostavnim rik'om i predstavlja raspravu o islamskom vjeronauku. O djelu *Horos-nâme* (Priči o pijetlu) Selçuk kaže da je kratko prozno djelo od šest stranica, nepoznatog datuma nastanka. To je basna u kojoj se kao likovi pominju pjetao i lisica. Selçuk za svako navedeno djelo navodi se kome je posvećeno, gdje se primjerci djela mogu pronaći i literaturu u kojoj su obrađivana.

U drugom dijelu (str. 18-36) o svakom od četrdeset sedam poglavlja *Kânûnu'r-Reşâda* autor daje osnovne informacije o tome šta tematizira, koga veliča, kakve moralne pouke donosi, legende i priče koje sadrži. Djelo počinje predgovorom *dibâce*, potom slijedi *tenbih*, pohvalnica sultanu Muratu, šejh-ul-islamu Mehmedu Esadu, opisi i pohvalnice rumelijskog i anadolskog kazaskera, a potom nižu se priče o različitim temama kojima je cilj i svrha davanje upute sultanu za mudro i pametno vladanje. Savjeti pjesnika sultanu su

da bude odmjeren, da ne zapostavlja vjerske dužnosti, o potrebi zaštite dobrih i obračuna sa lošim članovima društva, o neophodnosti primanja savjeta od šejhova i alima, o štetnosti neodlučnosti i čestog mijenjanja odluka, važnosti saslušanja pritužbi, podsjećanje sultana na nagradu koja ga čeka na budućem svijetu za pošteno vladanje na ovom svijetu, kritika brzopletosti kod donošenja odluka i izvršenja dodijeljenih kazni, podsjećanje na odgovornost vladara pred narodom itd. *Kânûnu'r-Reşâd* se završava zaključkom u kojem se zahvaljuje Bogu koji mu je dozvolio da djelo okonča, iskazivanje nade da će djelo biti zapaženo kod vladarâ te komentar vlastitog prevoda za koji kaže kako je više adaptacija originalnog *Ahlâku's-Saltana*, budući da je jezik često uljepšavan, a poučnim pričama originalnog djela Nerkesi je dodavao i vlastite.

U trećem dijelu knjige (str. 37-53) analizira se Nerkesijeva tehnika prevođenja djela *Ahlâku's-Saltana*, osobenost jezika i stila *Kânûnu'r-Reşâda*. Paralelnim prikazom poglavlja jednog i drugog djela lako se mogu uočiti sličnosti i razlike između njih. Kada opisuje karakteristike njegovog jezika, autor ove knjige nerijetko svoje utiske i zaključke potkrjepljuje primjerima. Prema autoru ove knjige, budući da Nerkesi na mnogim mjestima svoga prevoda izostavlja neke dijelove *Ahlâku's-Saltana* i nerijetko dodaje vlastite, *Kânûnu'r-Reşâd* prije se može tretirati kao adaptacija a ne prevod djela. Prema Selçuku, Nerkesijev cilj bio je ovim djelom približiti se visokim slojevima druš-

tva pa je i sam jezik prilagođen tim čitaocima. Jednostavnost i složenost stila mijenja se kroz poglavlja. Autor ove knjige zaključuje da ovo moralno-didaktičko djelo ima višestruk značaj, budući da njegov sadržaj obuhvata historijske i političke teme, a pri tome, kroz bogate stilske figure i višeznačnost izraza postiže nemalu književnu vrijednost. Selçuk ukazuje i na stilsku funkciju stotinu dvadeset dva stihovana pasaža nazvanih *nazm*, *kit'a*, *beyit* ili *misra* "pozicioniranih kao sastavni dio proznoga teksta" koji intenziviraju značenje, podržavaju, tumače ili predstavljaju zaključak teksta izrečenog u prozi, ali i razbijaju monotoniju proznoga teksta. Selçuk ukazuje na to da je Nerkesi autor ukupno tri nazma (2 na turskom i 1 na perzijskom), šest *kit'a* na turskom, te tri bejta na turskom jeziku, devet bejtova duga kasida peru (na početku djela), a pretpostavlja da su i Nerkesijevi autorski stihovi pohvalnice u formi mesnevi na perzijskom jeziku. Sedamdeset pet stihovanih odlomaka je na perzijskom, trideset tri na turskom, dok je svega petnaest na arapskom jeziku. Selçuk je utvrdio i autore drugih stihovanih odlomaka, dok za dvanaest *kit'i* na perzijskom jeziku, koje nije uspio pronaći kod poznatih perzijskih autora, pretpostavlja da su djelo autora *Ahlâku's-Saltana*. Ovim postupkom uvrštavanja stihova na tri jezika u prozni tekst, kako to autor navodi naslanjajući se na Kurua i H. Develija, Nerkesi određuje ciljnu grupu kojoj se obraća: oni moraju dobro znati sva tri jezika, te budući da autor sam ne navodi izvore ili autore, čitaoci mo-

raju biti toliko obrazovani da mogu uočiti na koji se izvor u djelu referira ili koji se izvor citira.

Konačno, četvrto poglavlje (str. 61-200) rezervisano je za transkripciju djela *Kânûnu'r-Reşâd*. Autor knjige daje podatke gdje se čuva svaki od primjeraka oba ova djela. Faksimilu rukopisa ovog djela (str. 213-265) prethodi Zaključak (str. 203-206) te navođenje izvora i selektivne bibliografije (str. 207-212). Zahvaljujući dr. Bahiru Selçuku imamo djelo ovog pjesnika Sarajlije iz XVII stoljeća u latiničnom kritičkom izdanju. Objavljivanjem ovog djela samo je potvrđeno da je prepoznata vrijednost Nerkesijeve sijasetname kao i njene stilske i jezičke posebnosti.

Elma Dervišbegović

Doc. dr. Müberra Gürgendereli, OS-MANLI DÖNEMİ ŞİİRİNDE EDİRNE, Çantay, Istanbul 2016., str. 243

Müberra Gürgendereli koja je među historičarima turske književnosti privukla pažnju otkrivanjem te objavljivanjem analize i transkripcije Divana našeg Hasana Zijaije Mostarca (*Hasan Ziyâi Hayati Eserleri Sanatı ve Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları/2981, Ankara, 2002.) i objavljivanjem njegove mesnevije o Şejhu San'anu (*Mostarlı Ziyai Şeyh-i San'an Mesnevisi*, Hazırlayan Müberra Gürgendereli, Kitabevi, İstanbul, 2007), a potom i *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri* (Acar Bilgi Merkezi, Istanbul, 2010) u kojoj uvidom u obimni korpus od 250

rukopisnih i objavljenih djela u formi mesnevije na turskom jeziku, uz veliki broj primjera, daje pregled, klasifikaciju i analizu pjesničkih interpretacija i tumačenja bismille, zastupljene na početku gotovo svih divana i mesnevija u divanskoj poeziji. U svojoj četvrtoj knjizi Müberra Gürgendereli čitaoca vodi u povijesnu i poetsku šetnju svojim gradom, gradom čija povijest datira još od Tračana, gradom koji je, kako to autorica u svom Predgovoru navodi, Murat I osvojio te otvorio Osmanlijama i kapije Balkana i kapije Konstantinopolisa, bio prijestolnicom Osmanske države sve dok "poput gosposna sultana svoj tron nije prepustio Istanbulu", grad koji je dugo imao ključnu ulogu u kulturnom i političkom životu Osmanske države. Gürgendereli, uvodeći u priču o gradu kroz divansku poeziju autora koji, bilo da su potjecali iz Edirnea, bilo da su dolazili u ovaj grad, riječima A. H. Tanpınara: "Prijestolnica uvijek ostaje prijestolnica, koliko god bila ušutkivana, ona opet govori."

Ovaj put, Müberra Gürgendereli, kroz prototekst stihova o prirodi, rijekama, godišnjim dobima, zemlji, baščama, stablima i plodovima poniklim na zemlji Edirnea, o ružama i slavujima tog grada, o društvenom životu Edirnea, arhitektonskom naslijeđu ovog grada, poređenja Edirnea i drugih gradova, priča čija se radnja odvija u Edirneu i pjesama koje u cijelosti tematiziraju različite aspekte nekadašnje prijestolnice, sučeljen s prototekstom mitova, predaja i povijesnih činjenica, u znanstvenom diskursu stvara metatekst – ključ za

povijesno, kulturalno, intelektualno i emocionalno putovanje Edirneom.

U uvodu (1–4) autorica prenosi predaje koje grad zaodijevaju božanskom blagoslovenošću, nadovezujući na njih historijske činjenice i ukazujući na izvore i literaturu u kojima se o ovim činjenicama mogu pronaći opsežnije informacije. Također, upoznaje čitaoca sa spomenicima materijalne kulture – osobito obrazovnim institucijama koje su funkcionirale u ovom gradu – turbetima šehida, bogougodnika i dobrih ljudi koji su temeljili duhovni identitet Edirnea – a potom s pjesnicima koji su rođeni i živjeli u ovom gradu kroz stoljeća, ali i sa onim osmanskim pjesnicima i piscima u kojima je ovaj grad ostavio trag, da bi i sami morali ostaviti trag o Edirneu u svojim djelima.

U prvom poglavlju “Şiirlerde Edirne” (“Edirne u pjesmama”, 6–19) autorica kreće od općeg spomena grada u pjesničkim spomenicima i stihovima divanskih pjesnika, tako da ističe klišeizirane opise poput “Grad čije je ljepote teško riječima opisati”, “Grad koji ima svojstva vrijedan hvale među gradovima svijeta, čije su rijeke voda života a vrtovi nalik rajskim” (Kinalızade, 6), te upućujući na stihove koje su Taşlıcalı Yahya, Vücuti, Edirneli ‘Örfi, Edirneli Hatemi, Edirneli Hevayî, Garami, Kemalpaşazade, Kastamonulu Tûrabi, Kesbi i drugi spjevali u pohvalu ovom gradu, zbog njegovih prirodnih ljepota, građevina, duhovnih velikana i hrabrih boraca, prelazi na potpoglavlja u kojima je Edirne poredi s rajem (po baščama i rijekama), Kabom (po svetosti), te

pjesme napisane u povodu posjete osmanskih sultana i krimskog vladara Giray-hana ovome gradu.

U drugom poglavlju pod naslovom “Şiirlerde Edirne’de tabiat ve iklim” (“Priroda i klima u Edirni u pjesmama”, 21–44), autorica ukazuje na pjesničke opise tri rijeke Marice, Tundže i Arde koje protiču ovim gradom, a koje pjesnici porede sa rajskim vrelom Kevser, zrcalom, Eufratom i Tigrisom koji obilnim količinama vode čine zemlju bogatom i rodnom, zmijom i aždahom koja čuva grad i vladara, vodonošom koji poji gradske bašče i ružičnjake, vodom života, zavodljivom draganom i sl., a potom ukazuje na stihove u kojima se pojedinačno spominje svaka od ovih rijeka. Drugo potpoglavlje tematizira prirodne ljepote i klimu Edirne u poeziji: Od Edirneli Hatema koji u svojoj kasidi pjeva kako “Žednoga oživljava, život daje mrtvome srcu, poput Hidra i Isaa je zrak i voda u Edirneu” (31), preko stihova u kojim su pojedinačno opisane oštre zime u ovom gradu, potom proljeće, ljeto i jesen, plodna zemlja, bašče, flora ovoga grada, te ruže i slavuji u Edirneu. Primjerice, mnoštvo ruža i mnoštvo slavuja tako u svojoj mesneviji *Hayal u Yar (Imaginacija i Prijatelj)* pjesnik dočarava stihom: “Koliko god ruža ocvate u tvom ružičnjaku, hiljada slavuja stvori se za ružu tvoju svaku.” (Vücuti)

Treće poglavlje pod naslovom “Şiirlerde Edirne’de sosyal hayat” (“Društveni život u Edirneu kroz pjesme”, 46–89) počinje potpoglavljem o pjesnicima i poeziji. Autorica ukazuje na veliki pjesnički kružok,

što svjedoči o gradu koji je, premda više nije prijestolnica, ostao značajnim kulturnim središtem Imperije. Pjesnici ovog kružoka su pjevali o gradu i sugrađanima, nekad s nostalgijom i romantiziranom hvalom, nekad pak, srditi na usud ili ljude koji ga okružuju, a nekada pak, sa žalom ili satirom spominjali ljude koji ih okružuju. Drugo potpoglavlje trećeg poglavlja govori o pjesničkom viđenju zabava u Edirneu. Autorica, pozivajući se na jedno pismo Lady Montequ koja je početkom XVIII stoljeća boravila u posjeti ovom gradu, predstavlja osmanski koncept zabave u prirodi, u voćnjacima kraj rijeke, uz kahvu i pjesmu. Proslave povodom ženidbe i ceremonije obrezivanja prinčeva, princeza i uglednika, niz manifestacija koje su pratile ove proslave, poput trka konja, igara, natjecanja, potom pripreme ovih proslava, darova, svečane povorke, gostiju bili su predmetima opisa u divanskoj poeziji, kojima se nastojala istaći moć, slava i prestižni status slavjenika, ali i samog grada. Vino i proizvodnja vina su, kako to na osnovu korpusa pronađenih stihova pokazuje Gürgendereli, također imali svoju ulogu u društvenom životu Edirnea. Posebno potpoglavlje odnosi se na opise izletišta, poput lokaliteta palače Demirtaş na riječnom otoku između Arde i Marice, lokaliteta Hıdırlık, Buçuktepe, Akpınar, Musalla, Mamak, Kasımpaşa i Berberkiye. Autorica zamjećuje i spomen cijenjenih lokalnih proizvoda koji su bili spremni i kao dar: od ružine vodice, preko halve, baklave, različitih slastica i delicija, ljekovitih mješavina

meda i začina, mošusnog sapuna, pa sve do raznovrsnog voća. I stanovnici grada se spominju u poeziji, a autorica bilježi spomen na gazije, bogougodnike i heroje, učenjake, pjesnike, narodne pjevače, boeme-dervise, ali i Rome, te ukazuje na satirične stihove upućene nekim građanima. Ljepotice Edirnea, kako to svjedoče brojni primjeri koje autorica ove knjige prenosi, bile su izvor nadahnuća mnoštvu pjesnika. Po svjedočenju pjesnika na čije stihove ukazuje Gürgendereli, Edirne je bio i grad u koji su u izgnanstvo poslani politički neistomišljenici ili dvorjani, kao i pjesnici poput Bakija, Ahmeda Refi Efendija, Nef'ija, Nâilija, Nevres-i Kadima, Pertev Paše, te Sabita Užičanina i Keçecizade Izzet Molle. U ovom djelu saznajemo i o gradu kao sultanском lovištu, o mjestima na koja se dolazilo vježbati gađanje kopljem. Pjesnici su, kako je to autorica ove monografije vrijedno zabilježila, u svojim stihovima ostavili i spomen na epidemije koje su vladale gradom i odnosile žrtve, kao i na teške trenutke siromaštva ili padanje u nemilost.

U četvrtom poglavlju "Şiirlerde Edirne'de medeniyyet" ("Civilizacija u Edirni kroz poeziju", 91–142) Gürgendereli ukazuje na spomen objekata nematerijalne kulture u stihovima divanskih pjesnika: tvrđavu, novi i stari saraj, stambenu arhitekturu, puteve, edirnske džamije, bolnicu, česme, gradske mostove i hamame, čaršiju, čak 40 tekija u ovom gradu te 34 turbeta. Također, kako to iz ove monografije saznajemo, pjesnici su u svojim stihovima ostavili spomen i

na pojedine četvrti Edirnea, kao i na prigradska naselja.

Peto poglavlje “Şiirlerde Edirne’nin diğer şehirlerle mukayesesi” (“Poređenje Edirnea s drugim gradovima”, 144–149) sadrži primjere u kojima osmanski pjesnici porede Edirne sa Istanbulom, Bursom, Misirom, Şamom, Isfahanom i Şirazom, te Bagdadom.

Šesto, možda i najzanimljivije poglavlje koje, pored poglavlja o spomenicima materijalne kulture, izdvaja Edirne iz općih, romantiziranih poetskih predstava gradova u osmanskome periodu, jeste poglavlje pod naslovom “Edirne’de geçen hikayeler” (“Priče čija se radnja odvija u Edirneu”, 151–155) u kojem autorica registrira primjere narativnih spjevova čiji su autori radnju smjestili u Edirne. Od Atâyîa, Edirneli Natîka, Enderunlu Fazîla, Mâşî-zâde Fikrîja Çelebîja, pa do Nâbîja koji radnju jedne kratke mesneviije zastupljene u njegovom Divanu smješta upravo u Edirne.

Nakon teksta studije slijedi izbor tekstova u latiničnoj transkripciji (Metinler, 156–218), zaključak (219–220), popis izvora i literature (221–27), te registar imena, toponima, mikrotoponima, naziva pojedinih objekata i sl. (228–242).

Ovom monografijom autorica je pokazala zavidan nivo poznavanja osmanske divanske književnosti i uvida u djela velikog broja pjesnika, ali i način na koji je kroz književni tekst moguće rekonstruirati barem dio mozaika opće i kulturne povijesti jednoga grada. Zahvaljujući najprije činjenici da Müberra Gürgendereli izu-

zetno dobro poznaje divansku književnost, kroz veliki historijski period i veliki broj autora i književnih vrsta, a potom obimu korpusa, mozaik koji je sklopljen ovom monografijom nam daje detaljnu sliku pjesničkih opservacija o Edirneu. I zasigurno, služi na ponos gradu i građanima danas, baš kao što se i mi s romantičarskim ponosom vraćamo Sarajevu i sarajevskim pjesnicima kroz rad Mehmeda Handžića “Sarajevo u turskoj pjesmi” (*Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne Države Hrvatske*, 11/1943) ili Mostaru i radu Omera Mušića “Mostar uturskoj pjesmi iz XVIII vijeka” (*Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV–XV/1964–65).

Amina Šiljak-Jesenković

Lokman Turan, MESNEVIYI GAZELLE OKUMAK, Kesit Yayinlari, Istanbul, 2017., 328 s.

Pred čitaocem, naučnu i stručnu javnost stavljamo vrlo zanimljivu studiju dr. Lokmana Turana čiji sam naslov upućuje na mnogo toga – “*Mesneviyi gazelle okumak*” / “Čitati mesneviiju preko gazela” – od same uže oblasti koju ova knjiga tretira, a to je žanr mesneviije, preko metodologije kojom se autor poslužio u njoj izradi, pa sve do razumijevanja koncepta književnosti kakva je klasična književnost na osmanskome jeziku.

Knjiga sadrži tri obimna poglavlja, a započinje Predgovorom (str. 9–14), u kojem autor pojašnjava temeljni koncept ove studije. Pri tome naročito u fokus stavlja ulogu gazela u strukturiranju priče/narativa mesne-

vije. U tom smislu autor skreće pažnju na vrlo osoben spoj mesnevije, kao žanra koji se bazira na pripovijedanju i gazela, kao žanra zasnovanog na specifičnom pjesničkom izrazu. Kao korpus za izradu ove studije autoru su poslužile slijedeće mesnevije: *Husrev ü Şirin* pjesnika Šejhija, *Yusuf u Züleyha* Hamdullaha Hamdija, te Fuzulijeva *Leyla vü Mecnun*. Ipak, autor naglašava da knjiga koja za cilj ima analizu gazela u mesnevijama, ne može biti sistematična koristeći skroman korpus od tri mesnevije. Čini se važnim naglasiti da je autor strukturirao sva poglavlja na isti način, a u okviru istog koncepta analize svake od navedenih mesnevija.

Prvo poglavlje (str. 21-111) posvećeno je analizi Šejhijeve mesnevije *Husrev ü Şirin* sa nekoliko različitih aspekata. Autor najprije govori o gazelima u ovoj mesnevijski i njihovoj funkciji (str. 21-23). Iako je Šejhi kao predložak za pisanje svoje mesnevije koristio istoimenu Nizamijevu mesneviju, te je neki zbog te činjenice često kvalificiraju kao prijevod na turski jezik, Šejhijeva mesnevija je puno više od toga – ona je obogaćena gazelima (27 gazela) koji su spjevani u istom metru kao i mesnevija. U tom smislu, iako sadržajno neovisne cjeline, gazeli u ovim mesnevijama, na planu forme, funkcioniraju kao neodvojivi dijelovi mesnevije kao veće cjeline. Autoru se posebno važnim činilo odrediti da li navedeni gazeli pričaju posebnu priču, da li su i oni dio narativa mesnevije, da li se njima nastavlja naracija, ili se pak, pravi određena digresija na planu sadržaja, da li gazeli nude određene opise do-

gađaja ili likova spomenutih u tekstu mesnevije, da li se njima prekida i vremenski tok narativa i sl. Naime, poznato je da je gazel izrazito lirski žanr koji reflektira unutrašnji svijet pjesnikovih emocija, te je njegova upotreba u strukturiranju narativnog žanra mesnevije zasigurno vrlo značkovita i prilagođena sadržaju pripovjednog teksta kakav je mesnevija. Prema Turanu, gazeli kao poetske sekvence u mesnevijski, naročito u ljubavnoj mesnevijski, u čijoj osnovi leži pripovijedanje o ljubavi, neometano funkcioniraju i na planu mikrostrukture (kao neovisne sekvence unutar narativa) i na makroplanu (sinkretizirane sa dužim narativom, a zahvaljujući strukturalnom prilagođavanju – metar, rima).

U drugom poglavlju (str. 113-150) Turan, primijenjujući isti model analize gazela u mesnevijski, promatra ovaj koncept u kontekstu ljubavne priče o Jusufu i Zulejhi, autora Hamdullaha Hamdija. Analizirajući korpus, autor je ustanovio da mesnevija *Yusuf u Züleyha* sadrži 18 poglavlja (ukupno 6241 bejt) u okviru kojih je Hamdi ukomponovao i ukupno 15 gazela. Prva četiri poglavlja ove mesnevije ne sadrže niti jedan gazel, jer su to poglavlja koja predstavljaju naraciju o precima Jusufa a.s., njegovom rođenju, djetinjstvu, nagovještajima poslanstva i sl. Tek u petom poglavlju, kada i započinje zaplet u ovoj priči o Jusufovom a.s. životu, od događaja koji prekida naraciju i kada započinje radnja mesnevije, Hamdi u tekst uvodi i gazel. Kada Jusufova braća ocu donose njegovu krvavu košulju, naracija biva prekinuta gazelom izgo-

vorenim od strane Jusufova a.s. oca, Jakuba a.s. Ovo poglavlje sadrži ukupno tri gazela koji odražavaju tugu i neutješnost Jakobovu za Jusufom, za što je gazel kao žanr u kojem dominiraju emocije, najčešće emocija tuge, najprikladniji. I u nekim od slijedećih poglavlja gazeli su izrečeni na sličan način, izgovara ih Zulejha (ukupno 9 gazela u različitim poglavljima), te pojedan gazel koje izriče Jusufov vlasnik (Malik) i narod Egipta. Svi su gazeli izrečeni iz usta tzv. *internog fokalizatora*, jednog od likova. Kako se može primijetiti, gazeli su, iako ukomponirani u narativ mesnevijske, zadržali dominantu koja ih čini specifičnim lirskim žanrom – a to je da izražavaju burne emocije poput tuge, čežnje, žudnje, a zahvaljujući toj svojoj osobini, čitalac ima utisak da oni na neki način “smiruju” tok naracije. Ono što ovu lirsku formu neraskidivo veže sa širom strukturom uglavnom je izbor leksike, uvjetovan naracijom koja prethodi samom gazelu, te redif, kao ponavljajući element strukture svakog bejta, a koji uvjetuje i odabir leksike i ulančavanje leksema.

Treće poglavlje analiza je Fuzulijeve mesnevijske *Leyla vü Mecnun*. Analizirajući prisustvo i način na koji gazeli u ovoj mesnevijskoj “pričaju priču”, Turan je najprije utvrdio da je ukupan broj gazela u *Leyla vü Mecnun* 24. Najveći broj njih (13) izgovorio je glavni lik Medžnun, devet gazela izrečeni su kroz lik Lejle, a dva gazela od strane sporednih likova (mudrac i sl.). Za razliku od prethodne mesnevijske, u ovoj mesnevijskoj gazeli prate naraciju mesnevijske već od prvog poglavlja. U

ovom su dijelu knjige predstavljeni gazeli prema svakom poglavlju u kojem su izrečeni, te njihove formalne karakteristike (metar, rima). Kada je sadržaj gazela u pitanu, svi ovi gazeli, u kontekstu makronarativa, izražavaju unutarnji svijet emocija glavnih junaka priče, u čemu se ogleda njihova specifičnost u odnosu na gazele u određenom divanu, koji reflektiraju emocije dotičnog pjesnika. Na sličan način kao i u prethodnim poglavljima autor posmatra ove gazele i njihovu ulogu u strukturi mesnevijske iz nekoliko različitih uglova.

Na kraju studije autor donosi Zaključak (str. 257-266), a knjiga je obogaćena i dodacima: prvi dodatak (Ek I) su gazeli iz mesnevijske *Husrev ü Şirin*, drugi dodatak (Ek II) su gazeli u mesnevijskoj *Yusuf u Züleyha*, a treći dodatak (Ek III) gazeli iz Fuzulijeve *Leyla vü Mecnun*.

Knjiga sadrži i Pregled literature (str. 325-328).

Knjiga *Mesneviyi gazelle okumak* nudi nešto drugačiji, vrlo osoben pristup proučavanju spoju dva, sama po sebi, vrlo specifična pjesnička žanra klasične osmanske književnosti te stoga vjerujemo da može ponuditi korisna saznanja svima onima koji iskazuju poseban interes za ovom oblašću.

Madžida Mašić

Lâmi'î Çelebi LATÎFELER KİTABI – LETÂİF-I LÂMI'Î, Hazırlayan: Yaşar Çalıŝkan, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017, 414.

Ugledna izdavačka kuća Büyüyen Ay, u okviru svoje edicije Edebiyat (Književnost) ove je godine objavila zbirku *letaifa* (šala, dosjetki) pjesnika Lami'i Čelebija koji je živio u XVI stoljeću. Nešto ranije, 2013. godine, ista izdavačka kuća objavila je još jedno djelo ovog pjesnika, mesneviju pod naslovom "Salaman ve Absal; İnceleme – Nesre Çeviri – Karşılaştırmalı Metin", koju je priredio E. Uludağ. Priređivač ovog izdanja, Yaşar Çalışkan se pri radu na ovom korpusu poslužio rukopisnim primjercima iz İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (pod brojevima 3814 i 762). Djelo je pisano u rimovanoj prozi, i priređivač je nastojao ispoštovati i takvu formu, a sve s ciljem da se zadrži osoben stil i rima svojstvena klasičnim djelima turske književnosti. Kako i sam priređivač ističe, djelo je osobito važno za proučavanje turskog jezika iz XVI stoljeća.

Žanr *letaifa* u turskoj se književnosti pojavio u XIV ili XV stoljeću (prva poznata *letaifnama* pripisuje se Hatiboğlu). Kao termin koji označava posebnu vrstu kratke priče u prozi ili stihu, počeo se koristiti u XVI stoljeću. Riječ je o satiričnom žanru kojim su se ismijavale određene pojave u različitim klasama društva ili se njima, na didaktičan način nastojalo ukazati na određene anomalije ili pokuđene radnje. Ipak, za razliku od drugih satiričnih žanrova poput *hezla* i *hiciva*, latife se odlikuju ugladenošću i odmjerenošću, u njima se ne prekoračuju granice pristojnosti. Riječ "latife" (pl. *letaif*) u savremenom turskom jeziku zadržala je

značenje "šala, dosjetka" i iz nje su derivirani i drugi oblici poput "latife etmek/yapmak" – šaliti se, "latifeye çevirmek" – okrenuti na šalu, "şaka latifeden anlamak" – znati za šalu, "latifeci" – šaljiv, šaljivdžija, domišljat i sl. Kada je o klasičnoj turskoj književnosti riječ, šale ili latife obično su sakupljane u zbirke pod naslovom "letaif" ili "letaifname". Ovako sakupljane mogle su biti dijelom većeg djela poput divana, mesneviye, kao poseban dio. Među najpoznatijim *letaifima* turske narodne književnosti svakako su dosjetke Nasruddin Hodže i Bekri Mustafe.

Letâif-i Lâmi'i poznata i pod imenom *Mecma'ul-letâif* prozno je djelo koje se sastoji iz uvoda, pet poglavlja i završnog dijela (*hâtime*). Kako tradicija pisanja djela u klasičnim književnostima islamskog *parnasa* nalaže, autor je u uvodnom dijelu, nakon zahvale Bogu, pohvala Poslaniku a.s. i sultanu, naveo i motive pisanja svojga djela (*sebeb-i te'lif*), te citiranjem različitih ajeta i hadisa o lijepoj čudi, argumentirao pohvalnost pisanja ovog žanra s ciljem da nasmije ljude.

Prvo poglavlje posvećeno je dosjetcama i zgodama učenih i mudrih ljudi iz islamske tradicije, koji su poznati po mudrim izrekama, poput hazreti Alija, Imama Malika, Sadi Širazija, sultan Huseyin Baykara, Molla Džamija, i drugih. Kada je riječ o strukturi svake od ovih kratkih dosjetki, istaknimo da svaka priča završava sa po nekoliko stihova, najčešće u formi *kit'e* ili mesneviye. Mnoge od ovih priča su protkane kur'anskim motivima ili eksplicitno referiraju na neke ajete, a autor često

poseže za stihovima drugih pjesnika. Stoga slobodno možemo reći da je pisanje letaifa, više od drugih književnih formi, doista iziskivalo odlično poznavanje tradicije i korpusa klasičnih tekstova, kako religijskog, tako i profanog karaktera. U pisanju ovakvih žanrova ogleda se izvanrednost i vještina pjesnika, njegova domišljatost i inteligencija, kao i umjerenost u humoresknom izražaju, te nastojanje da se ne povrijedi svetost Kur'ana, hadisa ili izreka velikana islama, budući da se najčešće jednom riječju ili frazom aludira na navedeni korpus. Ovo poglavlje je najobimnije, sadrži sedamdeset jednu latifu/kratku priču/šalu u prozi i jednu u stihu (trideset osam bejtova).

Drugo poglavlje sadrži pedeset dvije priče o ludima. Kroz dijalog učenih i onih koje je društvo smatralo ludim, odnosno lišenim razuma, u ovom su poglavlju preslikani odnosi uleme i pripadnika tarikata.

Treće poglavlje sastoji se od dva potpoglavlja. Prvo sadrži pedeset tri letaifa, koji se odnose na domišljatosti o podlostima i onovremenom mentalitetu, gdje autor nastoji preslikati društvo svoga vremena, odnose među različitim slojevima, odnos društva prema određenim krugovima, te općenito, sklonost ljudi niskostima i podlostima, spletkarenju i smutnji. Drugo potpoglavlje obuhvata pedeset letaifa o imaginarnom i pripadnicima drugih naroda, i vrlo je zanimljivo s aspekta imagologije, odnosno proučavanja predodžbi o svemu što je strano, drugo.

Četvrto poglavlje odnosi se na dosjetke o porodičnom životu i porodič-

nim odnosima. Letaifi ili poskočice u ovom dijelu (ukupno devetnaest) naročito su živopisni i odlikuju se većom dozom humora, s obzirom na širok spektar odnosa koji vladaju u porodici.

Posljednje, peto poglavlje sadrži šesnaest letaifa i dosjetki o lukavstvu i onima koji postavljaju zamke drugima. Ovi su letaifi vrlo slični basnama, u kojima je glavni lik lisica – simbol lukavstva. Osnovna namjera autora je da ovim pričama, kao i u prethodnim poglavljima ukaže na anomalije koje treba liječiti, on se obraća pojedincu, jer svako društvo polazi od pojedinca a promjena loših navika i okretanje ka višim ciljevima i dobru dovodi i do izlječenja zajednice u cjelini.

Lami'ijeva zbirka letaifa zaokružena je završnim poglavljem naslovljenim kao *Hatime*, sa devet priča, koje se po tematici ne mogu svrstati ni u jedno od gore navedenih poglavlja. Na koncu, ovo izdanje obogaćeno je Dodatkom (Ek) sa deset priča, koje nisu, kako priređivač ističe, bile dijelom osnovnoga teksta niti u jednom rukopisnom primjerku, već su u vidu bilješki na marginama naknadno ispisivane tokom minulih stoljeća.

Ovo izdanje sadrži i *Indeks imena i toponima*.

Knjiga “Lâmi’î Çelebi Latîfeler Kitabı – Letâif-i Lâmi’î” predstavlja pravu riznicu za proučavanje žanra letaifa, kao odmjerenih, uglađenih humoresknih kratkih priča kojima se na poučan način nastoji ukazati na društvene ali i anomalije pojedinca; njima se na zabavan način preispituje sistem vrijednosti, ali upućuje i kritika koja se čita “između redova”.

Svojom prefinjenošću ovi biseri u formi proznog teksta izdižu se iznad satire i kritike, kojom se često na grub i vrlo banalan način ukazuje na iste probleme i pojave. U letaifima se, što je uslovljeno imperativom konciznosti, aluzijama i navođenjem poslovice (darb-i mesel), izreka iz korpusa islamske tradicije, te ajetima ili njihovim dijelovima, obično samo jednom riječju referira na cjelokupnu tradiciju na kojoj počivaju svi tekstovi klasičnog perioda književnosti islamskog parnasa. Stoga su letaifi pravi dragulji za proučavanje poetičkih, stilskih, i nadasve jezičkih karakteristika turske književnosti XVI stoljeća, a svojim su sadržajem pogodni za različite vrste istraživanja društvenih običaja i odnosa navedenog perioda, ali i odnosa prema Stranom i Drugom. Stoga ovu knjigu najtoplije preporučujemo za čitanje, duboko uvjereni da će svi čitaoci pronaći odgovore na pitanja s kojima se suočava i svaki pojedinac današnjice.

Madžida Mašić

Noel Malcolm, AGENTS OF EMPIRE. KNIGHTS, CORSAIRS, JESUITA AND SPIES IN THE SIXTEENTH-CENTURY MEDITERRANEAN WORLD. London, 2015, 604 stranice.

Svijet Mediterana uvijek je privlačio pažnju historičara i bio je predmet istraživanja kao "mjesto susreta i sukoba" istovremeno, kao granica na kojoj se dodiruju Istok i Zapad. Poznata su velika događanja na ovo-

me području, postoji puno djela koja govore o njima. Male priče, odnosno priče o ljudima koji su povezivali ove događaje, koji su, kako kaže Jerry Brotton, profesor Renesansnih studija (Queen Mary University, London), *ljepilo historije*, o diplomatama, špijunima, vojnicima, svećenicima i prevodiocima, to je ono što povezuje velike događaje sa životnom stvarnošću svakog perioda za sebe. Jedan takav poduhvat jeste i ovo novo djelo Noela Malcolma, bazirano na kratkoj raspravi autora, savremenika većine događanja koja je opisao, autora koji je dakle, informacije skupljao lično, a ne putem različitih posrednika i prepričavanja.

U centru ove priče je rasprava Antonija Brunija, koju je Noel Malcolm vidio kao priliku za " (...) priču o porodici i posebnom bogatstvu, povremenoj drami, koja je usko vezana s velikim događajima evropske historije XVI stoljeća, pogotovo što se tiče odnosa Osmanlija i kršćanskog svijeta." Ovaj je odnos uvijek bio dinamičan, bilo da se radilo o sukobima, pa i ratnim, špijunaži, skupljanju informacija i tome slično, ili o međusobnoj saradnji, trgovini, pa čak i službi kod ranijeg neprijatelja.

Glavni akteri priče su pripadnici dvaju porodica, porodice Bruti i porodice Bruni, koje su u rođачkoj vezi, porijeklom Albanci, iz Ulcinja u današnjoj Crnoj Gori. Oni su imali različite uloge na različitim stranama: Antonio Bruti, trgovac i diplomat, kojega je venecijanski dužd proglasio vitezom sv. Marka 1559. godine; njegov rođak Giovanni Bruni bio je nadbiskup Bara, a Giovannijev brat

Gasparo se, nasuprot njemu, opredijelio za mač i pridružio se malteškim vitezovima 1567. godine. (Kratko nakon toga, Ulcinj je pao u ruke Osmanlija 1571. godine i ostao u njihovoj vlasti do 1880. godine.); Bartolomeo Bruti postao je štićenik Sinan-paše, albanskog konvertita i kasnijeg velikog vezira; godine 1579. Cristoforo Bruti se pripremao da postane prevodilac; Bartolomeov nećak Pasquale Bruti bio je prevodilac sultana Mehmeda III 1596. godine. Neki od njih su imali tragičan kraj: Giovanni Bruni poginuo je u Lepanskoj bici 1571. godine, Bartolomeo Bruti je ubijen u Moldaviji, gdje je bio na službi; Pasquale Bruti je također ubijen u Beogradu 1597. godine pod optužbom da je špijun.

Poglavlja u knjizi su sljedeća: Ulcinj, Albanija i dva carstva: Tri porodice; Antonio Brutti u službi Venecije; Giovanni Bruni u službi Boga; Gasparo Bruni i Malteški vitezovi; Galije i geopolitika; Pobuna i osmansko osvajanje; Bitka kod Lepanta; Rat, mir i osmanski preporod; Brutiji i Bruniji u Istri; Bartolomeo Bruti i razmjena zarobljenika; Šijunaža i sabotaža u Istanbulu; Tajna diplomacija i veliki vezir; Sinapaša i avantura u Moldaviji; Gasparo Bruni i rat sa hugenotima; Antonio Bruni i jezuiti; Moldavija, Tataari i Kozaci; Bartolomeo Bruti u vlasti; Cristoforo Bruti i dinastija prevodilaca; Iznani vojvoda i njegov savjetnik; Habsburško-osmanski rat i pobuna na Balkanu; Pasquale 'Bruti' i njegova mirovna misija; i, na kraju, Epilog: Nasljeđe: Rasprava Antonija Brunija.

Noel Malcolm je, pišući ovu knjigu, kako sam kaže, imao dva osnovna cilja: "(...) opisati djela i doživljaje neuobičajeno interesantne skupine ljudi, te istovremeno iskoristiti njihovu kolektivnu biografiju kao osnov za širi, tematski opis istočno-zapadnjačkih odnosa ovog perioda." Tako je pokazao koliko su akteri ove mikrohistorije zapravo bili upleteni u makrohistoriju: jedan nadbiskup koji je bio učesnik poznatog skupa u Trentu, jedan pomoćnik komandanta papske flote u tri bitke, od kojih je najznačajnija bitka kod Lepanta; jedan učesnik u pregovorima za špansko-osmanski prekid borbe i poljsko-osmanski mir, i tome slično. Sve ove činjenice pokazuju koliko je knjiga značajna i stručnjacima za ova pitanja, a ne samo za običnog čitaoca, kojemu ju je autor, u svojoj kritičkoj svijesti, namijenio.

Fazileta Hafizović

Sedad Bešlija, *ISTIMALET: BOSNA U OSMANSKOJ POLITIČKOJ STRATEGIJI* (15. I 16. STOLJEĆE), Historijske monografije knjiga 14, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo 2017., 302 str.

U historijskom procesu u kojem je mali pogranični Osmanski bejluk postepeno prerastao u moćnu i snažnu državu, smještenu na tri kontinenta, sultani su koristili različite političke strategije. Jedna od značajnijih bila je tzv. *istimalet politika* (politika pridobijanja naklonosti ili lojalnosti), koju su svojevremeno zatekli i preuzeli od političkih prethodnika. Knjiga koju predstavljamo bavi se upravo tim fe-

nomenom, u kontekstu osmanskog osvajanja Bosanskog kraljevstva. Sadržaj publikacije zasnovan je na širokoj osnovi podataka pronađenih u mnogobrojnoj i višejezičnoj stručnoj literaturi, kao i izvornoj građi različitih provenijencija. Autor je, detaljnom analizom događaja, ponudio vlastite interpretacije i sačinio složenu ali koherentnu strukturu. U knjizi, nastaloj kao rezultat takvog pristupa problemu, naučnoj i široj javnosti ponuđena je studija u kojoj je pojašnjena primjena istimalet politike u procesu osvajanja Bosanskog kraljevstva.

Autor je analizom izvora i literature dekonstruirao osmansku političku strategiju istimaleta, promatrajući ovu temu kroz društvene odnose u pet različitih segmenata: političkom, vojnom, ekonomskom, kulturnom i vjerskom. Istraživanja obuhvataju period od 1386. godine, kada su izvršeni prvi akindžijski upadi u Bosansko kraljevstvo, pa do osvajanja Bihaća 1592. godine. Publikacija se sastoji od uvoda, četiri poglavlja s potpoglavljima i zaključka. Osim toga, sadržaj knjige prati i potrebna naučna aparatura – navedeni su izvori i literatura koje je autor konsultirao, kao i indeks imena ljudi i mjesta.

U prvom poglavlju je pregled osnovnih karakteristika zvanične osmanske politike prema Zapadu do kraja 16. stoljeća. Nakon toga je autor izdvojio i predstavio pojam istimaleta, polazeći od etimološkog značenja, da bi se potom osvrnuo na njegovo korištenje u historiografiji, odnosno u zvaničnoj osmanskoj administraciji. U završnom dijelu poglavlja, na osnovu svega navedenog, istimalet

je definiran kao *najveći broj mjera i metoda koje su Osmanlije poduzimale u cilju osvajanja, uspostave, učvršćivanja i stabilizacije svoje vlasti na određenom teritoriju.*

Drugo poglavlje, koje čini glavninu studije, govori o historijskom kontekstu i načinima uspostave i stabilizacije osmanske vlasti u Bosni u svjetlu istimalet politike. U tom smislu, autor je prvo analizirao ondašnji politički kontekst, ukazavši na dinamiku i različite modele odnosa Bosanskog kraljevstva i Osmanske države. Potom je predstavio osmanski vojni sistem i praksu uključivanja dijela domaćeg stanovništva i zatečenih vojnih odreda u osmansku vojnu strukturu. Razmatrajući značaj ovog segmenta politike u uspostavi i stabilizaciji vlasti, autor se bavio i ulogom devširme, odnosom osmanske vojske prema osvojenom prostoru, kao i metodama nagrađivanja vojske. Kako bi ukazao na osmansku politiku u sferi privrede, koja je među najvažnijim faktorima u održavanju stabilnog društvenog i političkog poretka, autor se pozabavio i privrednim prilikama. Prvo je predstavio osnove timarsko-spahijskog sistema, kao i metode njegove primjene u Bosni, a nakon toga se osvrnuo na poreznu politiku Osmanlija i trgovačko-zanat-ske tokove.

Osmanska država je počivala na principima šerijata, i kao takva je pridavala naročit značaj vjerskom životu svojih podanika, bez obzira na konfesiju. Rukovodeći se tom činjenicom, autor je prvo ukazao na pravni položaj nemuslimana, a zatim je prikazao odnos Osmanlija prema nemuslima-

nima u Bosni. Nakon toga, fokusirao se na fenomen širenja islama i njegovu ulogu u učvršćivanju i stabilizaciji vlasti, kao i na odnos države prema novim muslimanima.

U završnom dijelu drugog poglavlja analizirana su kulturna dešavanja u bosanskoj svakodnevici, odnosno u novonastalom društvenom kontekstu. U tom smislu, razmatrani su događaji koji mogu ponuditi moguće odgovore na pitanje kakvoće odnosa osmanskih vlasti prema zatečenim običajima, jeziku i pismu, kao i načini manifestiranja različite vjerske i kulturne tradicije. Imajući u vidu da teorija i praksa principijelne i planske provedbe političke volje ne idu nužno ruku pod ruku, autor u zasebnom poglavlju, trećem po redu, propituje odnos teorijskih postavki i praktične primjene istimalet politike u Bosni. U njemu on, zapravo, sumira rezultate svoga istraživanja, postavljajući sebi za cilj *izbjegavanje bilo kakve idealizacije ili glorifikacije osmanskog perioda u Bosni*.

Autor u završnom poglavlju naglašava da su Osmanlije pri osvajanju, uspostavi i učvršćivanju vlasti u Bosni primjenjivale i druge mjere i metode, te razmatra neke od njih. Prije svih, osvrnuo se na učestalo djelovanje osmanskih poluregularnih jedinica – akindžija, koje su vršile upade i pljačku u svrhu destabiliziranja Bosanskog kraljevstva (*akın* i *yağma*). Poslije toga je razmatrao pitanje smaknuća istaknutih pojedinaca, počevši od tragične sudbine i pogubljenja posljednjeg bosanskog kralja Stjepana II Tomaševića 1463. godine. Na samom kraju, autor je prikazao po-

jedine obavještajne aktivnosti, koje je za različite potrebe osmanskih vlasti provodila razgranata mreža doušnika.

Sadržaj ove knjige nesumnjivo će obogatiti historiografiju, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i okolnim zemaljama. Važnost studije očituje se i u jedinstvenom sadržaju gdje se prvi put na ovim prostorima sistematično istražuje pitanje političke strategije Osmanske države u odnosima s Bosanskim kraljevstvom. Ona će predstavljati nezaobilaznu literaturu za najmanje dva vrlo važna segmenta iz oblasti historije ovog dijela Balkana, a to su odnosi Bosanskog kraljevstva i Osmanske države, te pitanje dugovječnosti i karaktera osmanske vlasti na ovim područjima. Pogotovo ako se ima u vidu da je u literaturi, kad su u pitanju politički odnosi Osmanlija prema državama Balkana, isključivo dominiralo pisanje o pljačkaškim upadima, vojnom djelovanju i prisilnom pokoravanju spomenutih prostora.

Zbog svega navedenog smatramo da ova publikacija posjeduje sve suštinske i formalne pretpostavke koje je preporučuju stručnoj, naučnoj ali i široj čitalačkoj javnosti.

Muamer Hodžić

Ayşe Zişan Furat, GAYR-İ MÜSLİM İDARE ALTINDA MÜSLÜMANLARIN DİN EĞİTİMİ – Avusturya-Macaristan Dönemi Bosna (1878-1918). İstanbul: İDİL Yayıncılık, 2013, 207 str.

Period Austro-Ugarske okupacije je privukao najveću pažnju u historio-

grafiji ove zemlje, ne samo zbog transformativnog efekta na samu Bosnu i Hercegovinu, već i zbog šireg međunarodnog značaja i bogatih historijskih izvora. Literatura koja prati ovaj period posebno s bavi školstvom i obrazovanjem koji su od posebnog značaja, često privlačili interes domaćih i stranih autora. Ipak, rijetki su radovi koji su ovu tematiku razmatrali iz komparativne perspektive ili unutar nekog šireg analitičkog okvira, a posebno u relaciji sa turskim i osmanskim studijama. Vezano za oba aspekta, nedavno objavljena monografija Ayşe Zişan Furat koja predstavlja vrijedan doprinos nauci. Furat, profesorica na Univerzitetu u Istanbulu, proučava Bosnu i Hercegovinu za vrijeme Austro-Ugarske okupacije što je, kako i sam naslov knjige kaže, primjer islamskog obrazovanja pod nemuslimanskom upravom.

Prvi dio knjige posvećen je općem pristupu ovoj temi. Autorica već u uvodu nudi kratak pregled Austro-Ugarske okupacije, sadržaj koji će vjerovatno biti dobro poznat čitateljima ovog časopisa. Prvo poglavlje zatim na kratko proširuje perspektivu da bi obuhvatilo ne samo raniji period, nego i širi ideološki kontekst historije Habsburške monarhije. Kao što autorica zapaža, uprkos činjenici da dodiri Habsburške države sa Islamom datiraju iz davne prošlosti, ključna podloga za njenu vjersku politiku u Bosni i Hercegovini je režim vjerske tolerancije koji se razvijao od XVIII. stoljeća nadalje pod "prosvijećenim apsolutizmom" cara Josipa II. Iz ove dugoročne perspektive, stav (tada već) Austro-Ugarske prema mu-

slimanima u Bosni je predstavljao najnoviju fazu u postepenoj ekspanziji pravne zaštite, koja je već ranije obuhvatila protestante, pravoslavce, i jevreje. Autorica uvodno poglavlje privodi kraju kratim pregledom stava austrougarskih vlasti naspram tri većinske etničko-vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Drugo poglavlje se fokusira na obrazovnu politiku austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, sa posebnim akcentom na novonastale institucije i njihov nastavni sadržaj. Opći cilj ove politike je bio uspostaviti sistem javnih škola u kojima bi đaci svih bosanskohercegovačkih vjerskih zajednica mogli studirati zajedno. U praksi je ovaj dugoročni cilj podrazumijevao osnivanje novih institucija po modelu onih koje su postojale u ostatku Carstva, ali i prilagođavanje postojećih bosanskohercegovačkih škola austrougarskim standardima. Posvećujući naročitu pažnju islamskom školstvu prije i poslije okupacije, Furat u nastavku poglavlja predstavlja glavne institucije koje su austrougarske vlasti osnovale za vrijeme okupacije: od narodnih osnovnih škola, do Šerijatske sudačke škole u Sarajevu. Autorica se ovdje uglavnom oslanja na objavljene zbirke tadašnjih austrougarskih zakona i izvještaja, ali ih isto tako uspijeva spojiti u seriju tablica koje čitatelju nude koristan statistički pregled ekspanzije i sadržaja pomenutih obrazovnih institucija.

Dok se prethodno poglavlje temelji na državnim izvorima i aktivnostima, treće poglavlje razmatra razne peticije i žalbe protiv austrougarskih vlasti

koje su bosanskohercegovački muslimani upućivali Visokoj porti za vrijeme okupacije. Neki od ovih dokumenata su već poznati domaćim historičarima, naročito u kontekstu pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju; no autorica isto tako citira niz zanimljivih dokumenata iz Osmanskog državnog arhiva u Istanbulu. Tako se pojavljuju mnogi interesantni detalji, poput zahtjeva iz 1898. godine, da se u osmanskoj prijestolnici osnuje internat isključivo namijenjen bosanskim studentima. Poglavlje na taj način služi kao koristan pregled glavnih tema koje se pojavljuju u peticijama osmanskim vlastima tokom ovog cjelokupnog perioda.

Navedene peticije i zahtjevi, koji se pojavljuju na samom početku okupacije, su u drugoj polovini 1890. godine doveli do pokreta za autonomiju kojem Furat posvećuje četvrto poglavlje svoje knjige. Peticije su se prvenstveno odnosile na direktne posljedice okupacije, međutim iste se postepeno dotiču i tema vezanih za dugoročni opstanak muslimana pod nemuslimanskom upravom – posebno teme vezane za obrazovanje oko kojeg se uskoro razvijaju konkretni prijedlozi i zahtjevi od okupacionih vlasti. Autorica se ovdje u velikoj mjeri oslanja na ranije radove bosanskohercegovačkih historičara, na primjer na poznatu monografiju Nusreta Šehića iz 1980. godine. Mada njen fokus na vjersko obrazovanje donekle prikriva agrarne i političke aspekte pokreta za autonomiju, ona uprkos tome uspijeva ponuditi koristan pregled ovog pokreta za turske čitatelje koji nemaju pristup starijim radovima

na bosanskom jeziku. S obzirom da je pokret kulminirao 1909. godine donošenjem “Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova”, Furat na kraju sugerira da je i Bosna i Hercegovina na neki način bila dio “ustavnog perioda” (*anayasal dönemi*) u historiji kasnog Osmanskog carstva i šireg islamskog svijeta – konstatacija koja zaslužuje veću pažnju domaćih historičara.

Peto i ujedno posljednje poglavlje se bavi austrougarskim planovima i naporima vezanim za reformu islamskog vjerskog obrazovanja, uključujući period i prije i poslje pokreta za autonomiju. U odvojenim potpoglavljima o mektebima i medresama autorica ukazuje na to da su ove reforme oblikovane i mjerama okupacionih vlasti i samih muslimana. Što se tiče prve kategorije, vlasti su općenito željele priključiti muslimanske studente u svoje nove državne škole, i za ostvarenje ovog cilja su bile spremne prilagoditi se, kao i reformisati osnovno islamsko školstvo, tj. mektebe. Ipak, istovremeno su izbjegavale pitanje reforme u bosanskim medresama, opravdavajući svoj selektivni pristup kao posljedicu navodnog muslimanskog konzervatizma. S druge strane, dok je određena skupina muslimana zagovarala reformu, među širim masama je preovladavala opreznost naspram okupacione uprave i zapadnog obrazovanja. U zaključcima koji slijede autorica kratko zaokružuje svoja shvatanja iz prethodnih pet poglavlja, sugerirajući da po pitanju vjerskog obrazovanja postoje brojne sličnosti između slučaja muslimana Bosne i

Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom i muslimanskih manjina u Evropi danas.

Studija Furatove bilježi nekoliko znatnih uspjeha. Prije svega, koristi izvore iz više arhiva na svim glavnim jezicima ovog perioda bosanske historije: austrougarske zakone i objavljenu arhivsku građu, dokumente na osmansko turskom jeziku iz državnih arhiva i vodećih biblioteka u Istanbulu, primarne i sekundarne izvore na bosanskom, te najrelevantnije radove novije historiografije na engleskom i njemačkom jeziku. Kao takva, predstavlja model za posebnu vrstu multijezičnog historijskog istraživanja koje je potrebno regionu i zemlji poput Bosne i Hercegovine, odnosno Balkana, gdje se postojeći radovi nerijetko isključivo oslanjaju na primarne i sekundarne izvore na jednom jeziku ili iz jedne države. Istovremeno su vrijedne pohvale mnoge tablice, posebno u drugom i petom poglavlju, u kojima autorica na osnovu gore spomenutih izvora sumira ekspanziju modernih obrazovnih ustanova u Bosni i Hercegovini i njihove nastavne planove.

U detaljnoj analizi, moguće je pronaći i neke nedostatke. Rizik koji prati autoričino isticanje birokratije, institucija, i zakona jeste određeno zanemarivanje ličnosti; značajan dio knjige je tako praktično lišen pojedinaca, i iz vodećih struktura i običnih ljudi. Ipak, uprkos ovoj kritici, ova studija predstavlja značajan doprinos rastućoj literaturi na turskom jeziku o historiji osmanske i post-osmanske Bosne i Hercegovine. Za bosanske čitatelje koji znaju turski, autoričina

sinteza izvora i arhivske građe na svim glavnim jezicima, savremeni tabelarni prikaz važnih statističkih podataka o nastanku modernog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, te naročito njen komparativan pristup bosanskoj historiji ovu monografiju također čine vrijednim primjerom i referencom.

Harun Buljina

Güldane Gündüzöz, TASAVVUFTA TÂC SEMBOLİZMI, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017., s. 462.

Istraživanja pojedinih segmenata kultura kao i njihovih reprezentacija za istraživače predstavljaju pravi izazov, a široj čitalačkoj publici njima se prezentiraju vrlo zanimljivi podaci. Nedavno je prestižna istanbulska izdavačka kuća publicirala jedno takvo djelo. Riječ je o knjizi autorice Güldane Gündüzöz pod naslovom *Tasavvufta Tâc Sembolizmi* (Simbolika tadža u tesavvufu). Rad je zasnovan na prvorazrednim izvorima koje je autorica pronašla u rukopisnim kolekcijama širom Turske (Istanbul, Ankara, Konya, Manisa i dr), uobzirujući učenja i prakse različitih derviških redova, što je u velikoj mjeri olakšalo razumijevanje simbolelike tadža u tesavvufu.

Tadž je u općem značenju obilježje moći i vlasti (etimološki *tağ* – kruna), dok se u tarikatskoj praksi, kao sastavnom dijelu derviške odore, ovom riječju označavala specifična vrsta kape, drugačija za svaki od tarikata, kako ćemo i obrazložiti u

nastavku. Ove su kape imale posebnu ulogu u tarikatskim ritualima i ceremonijama, te je, osim javnih obilježja poput oblika, veličine i boje, bilo nužno odgovoriti i na pitanje o ulozi svake od tih vrsta. Poznato je da u osmanskoj kulturnoj tradiciji postoje različita djela skupljena pod zajedničkim nazivom *tâcname* ili općenitije *kıyafetname* napisane u formi kraćih poslanica, koje su govorile o simboličnosti tog odjevnog predmeta u kontekstu ne samo tarikata, već i tradicije općenito.

U uvodnom dijelu (str. 15-27), autorica nudi osvrt na način odijevanja u historiji islama, jer su svi običaji uvjetovani ekonomskim, kulturnim i političkim prilikama. Naravno, običaji odijevanja u islamskoj su tradiciji usko povezani i sa vjerskim životom, ali oni gotovo uvijek reflektiraju društveni status i klasu i kao takvi predstavljaju ono što se i u savremenoj modnoj industriji naziva *statement*. Iako su prema mišljenju nekih sufija tadž i hrka (ogrtač) samo pojavne manifestacije, pitanje forme koje u suštini nije smisao tesavvufa, različiti su derviški redovi vremenom uspostavili svoj *dress code*, kao specifična i prepoznatljiva obilježja kojima se odlikuju tarikati. Neki su tarikati, poput melamijskog, odbili ovu vrstu prakse, što je u skladu sa njihovim nastojanjem da se njihov kodeks odijevanja ne razlikuje od drugih ljudi. Sjetimo se u tom kontekstu i stihova Junusa Emrea:

“Nije hrka, tadž derviški ono što dervišluk čini / Ne treba hrka onome što srce dervišem učini”. Ipak, većina je onih tarikata koji pomoću tadža

izražavaju simboliku svoga nauka, odnosno habitusa.

U prvom poglavlju pod naslovom “Giyim Kuşam Kültürünün Tarihi Arka Planı” / “Historijska pozadina kulture odijevanja” (str. 31-54), Gündüzöz nudi pregled običaja odijevanja od prijeislamskog perioda, perioda života Poslanika a.s., običaje odijevanja Poslanikovih ashaba, način odijevanja u emevijskom i abbasijskom periodu, te na koncu običaji odijevanja u starim turskim društvima kao i u osmanskom periodu. Ovaj je pregled naročito zanimljiv jer nudi osvrt ne samo na nastanak ovih običaja u turskom društvu, nego se njime ukazuje i na utjecaj koji je pojava islama ostavila na ovaj aspekt društvenog života.

Drugo poglavlje naslovljeno je kao “Tasavvuf Tarihinde-Tarikatlarda Tâc ve Tamamlayıcı Unsurları” / “Tadž u povijesti tesavvufa i tarikatima i njegovi sastavni elementi” (str. 57-149). Kako je i naslovljeno, u ovom dijelu autorica govori o različitim vrstama tadževa i njihovim dijelovima, pojmovima koji se dovode u vezu sa riječju tadž (imame, isabe, destar, sikke), puštanju završnog dijela platna koje se omotava oko tadža, tadževima koji su se nosili svakodnevno, osnovnim dijelovima svakog tadža, te osvrt na vrste tadževa s obzirom na duhovni aspekt. Svako od objašnjenja temeljnih pojmova popraćeno je i adekvatnom ilustracijom ili fotografijom, s ciljem da se čitaocu i vizuelno približi i pojasni taj pojam.

Treće poglavlje pod naslovom “Tasavvuf ve Tarikatlarda Sembolizm, Mitoloji ve İkonografi Boyutuyla

Tac” / “Tadž u tesavvufu i tarikatima iz perspektive simbolizma, mitologije i ikonografije” (str. 153-408) je ključno i najobimnije poglavlje u kojem je predstavljena simbolika tadža u tesavvufu. Prvo potpoglavlje govori o nekoliko različitih aspekata prema kojim je autorica nastojala odrediti tu simboliku: od boje (simbolika bijele, crne, zelene, žute i crvene boje), preko simbolike slova (harfovi elif, ba i nun) i brojeva (simbolika brojeva 1-9, potom brojeva 12, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 33, 40, 44). Ovo poglavlje tretira i brojčanu vrijednost riječi “tac” i “gül”. Drugo potpoglavlje posvećeno je tadžu kao kozmološkom simbolu (simbolika svjetlosti, ajet o svjetiljci (miškat), muhamedanska svjetlost i sl.), te simboli tačke, ruže i sl.

Knjiga završava Zaključkom (str. 409-417) u kojem autorica daje zaključna razmatranja o ovom istraživanju, naglašavajući pri tome da je “tadž” mnogo više od odijevnog predmeta, na planu simbolike njime se osigurava kontinuitet tarikatske silsile. Njegova je uloga stoga daleko od puke profanosti, tadž u simboličkom smislu nosi osobine svetosti i duhovnosti, kako u suluku (Putu stasavanja) općenito, tako i konkretno kao dio različitih derviških obreda.

Na kraju je naveden i Popis izvora i literature (str. 419-453), te Indeks imena i pojmova (str. 455-462), čime je ova studija dodatno obogaćena.

Knjigu “Tasavvufta Tâc Sembolizmi” svesrdno preporučujemo svim onima koji se zanimaju za oblast tesavvufa, jer će u njoj zasigurno pronaći vrlo iscrpna objašnjenja temeljnih pojmova, historijski

osvrt, ali i kontekstualiziranje ove tematike u okvirima kulture odijevanja općenito. Knjiga će bez sumnje biti od koristi i svima onima koji se bave kulturnom historijom, istraživanjima ovog aspekta kulture ne samo kod Osmanlija, već i u predislamskoj arapskoj i turskoj kulturi, te brojnim interesantima i ljubiteljima, naučnicima, studentima i entuzijastima.

Madžida Mašić

BRIEF CATALOGUE OF THE ORIENTAL MANUSCRIPTS PRESERVED IN ST. ST. CYRIL AND METHODIUS NATIONAL LIBRARY, compiled by Stoyanka Todorova Kenderova – Anka Dimitrova Stoilova, Vol. I, OR K 1–18., OR 1–OR200, Sofia 2013, 292 pp. + 9 faksimila

Nacionalna biblioteka Bugarske Sv. Ćirilo i Metodije u Sofiji izdala je katalog rukopisa s ciljem promoviranja značaja zbirke orijentalnih (arapskih, turskih i perzijskih) rukopisa za kulturnu historiju. Odjel za orijentalne rukopise u Nacionalnoj biblioteci (organiziran prvobitno kao odjel za turske dokumente od 1900. godine) ima raznovrsnu i bogatu građu koja je obrađivana kroz brojne publikacije, studije i naučne radove. U svijetu su etabrirana imena bugarskih eksperata za obradu i čitanje rukopisa iz te oblasti: dr. Ivan Dimitrov Kimrijanov, Galab Galabov, Nikola Popov, prof. Vera Mutafčieva, dr. Stojanka Kenderova i drugi.

Predano radeći puni radni vijek na rukopisima, Stojanka Kenderova predstavila je nove rukopise u ko-

autorstvu s kolegicom Stoilovom. Veoma mnogo posla dr. Kenderova uradila je na inventarisanju rukopisa u Nacionalnoj biblioteci, kao i brojne radove iz oblasti obrade i prezentiranja rukopisa na jezicima islamske kulture sačuvanih širom Bugarske. Između ostalog, priredila je u izdanju zadužbine al-Furqan *Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyril and Methodius National Library Sofia, Bulgaria. Hadith Sciences* (ed. by M.I. Waley. London, 1995, XXX+460).

U *Predgovoru* Kataloga date su važne informacije o profilu cjelokupne zbirke, kao i o obradi i djelima predstavljenim u *Katalogu*. Saznajemo da su rukopisi, uglavnom, dospjeli u Sofiju iz zbirki drugih bugarskih gradova – Ćustendila (Kyustendil), Samokova, Vidina, Šumena, Ruščuka (Ruse), Razgrada i drugih gradova, iz vakufa i privatnih kolekcija. Upravo iz ovih gradova rukopisi i stare knjige čine nukleus ovog odjela u Nacionalnoj biblioteci. Nastajali su od 11. do 19. vijeka, njihov broj prelazi 3800 svezaka različitog obima, što cjelovitih što u fragmentima sačuvanih. U *Zbirci* su zastupljeni rukopisi iz različitih naučnih oblasti – filologije i leksikografije, religije, filozofije i logike, medicine i astronomije, geografije, i historiografije. Najbrojniji su na arapskom, potom na osmanskome turskom te najmanja zbirka na perzijskom jeziku. U ovoj *Zbirci*, između ostalih, mogu se izdvojiti primjerice dva rukopisa s izvanrednim minijaturama – *Qišaš al-anbiyā* (OR 130) i *Timūr-nāma* (OR 994), geografsko djelo (OR 3198) el-Idrīsija *Nuzha*

al-muštāq fi iktirāq al-āfāq (preveo prof. B. Nedkov), Ibn Haldunova *al-Muqaddima*, Džurdžânîjevo *al-Awāmil al-mi'a*, kao i veoma vrijedan prijepis političkog traktata *Tadbîr-i ğadîd* (OR 1363) Hadži Ali Paše iz druge polovine 18. vijeka. Ova djela su prevedena i publikovana.

Ovaj svezak je nastavak u stalnom upotpunjavanju bibliografske i dokumentarne aktivnosti u očuvanju rukopisa i njihovom prezentiranju istraživačima naučne i kulturne baštine Bugarske, ali i šireg regiona Balkana.

Budući da nismo dosada imali ovaj katalog u biblioteci OIS-a, s malim zakašnjenjem predstavljamo ovaj katalog našim istraživačima kulturne historije.

Katalog rukopisa, kojeg imamo pred sobom, koncipiran je standardno, na engleskom jeziku i s predgovorima na engleskom i bugarskom jeziku.

Katalog obuhvata 218 svezaka raznog sadržaja, opise 321 djela, u kojem su prvo predstavljeni rukopisi iz Kyustendila (OR K 1-18), a potom ostali iz drugih zbirki (OR 1-200). Tu su 244 naslova na arapskom, 54 na turskom i 17 na perzijskom jeziku.

Svaki rukopis predstavljen je uobičajenim opisom rukopisa: kataloški i inventarski broj, jezik i naučnu oblast na koju se djelo odnosi, naslov (u originalu i transkripciji), ime autora, incipit i explicit, mjesto i vrijeme prijepisa te ime prepisivača ako je poznato, fizički opis rukopisa, te paleografska i kodikološka obilježja rukopisa (povez, dekoracija teksta, marginalne i interlinearne bilješke, kustode, pečati, papir i vodeni znaci

i dr.) te, na kraju, referiranje na izvore i literaturu. Metodološki je složen kao katalozi manjih zbirki, podsjeća nas na Hasandedićev *Katalog Arhiva Hercegovine*, koji nije složen po oblastima i jezicima, već prati inventarne brojeve.

Pretežno su djela iz islamskih disciplina, pored toga postoji veliki broj zbirki fetvi (22), kao i neka koja su vrlo rijetka kao što je *al-Maqāla al-Mufrada* (No 94) Abdurrahmāna el-Īdžija (u. 756/1355) i komentar na njega (No 95) Ahmeda b. Kemāl Paše (u. 940/1533).

Na arapskom najbrojniji su komentari i glose na čuvena djela te razne risale, na turskom su najbrojniji komentari, fetve i prijevodi, a na perzijskom nalazimo rukopisne kodekse čiji su autori Attār, Dželāluddīn Rūmī, Sultan Veled, Džāmī, Sādī, Hāfiz, Sāib i Šāhī.

Naravno, kao i u svim djelima nastalim pod okriljem islamske kulture, mnoga djela su bilingvalna. Što se tiče obima, ima ih koja sadrže samo nekoliko stranica do onih koja su veoma obimna i pisana su na teritoriji današnje Bugarske, regiji Balkana, Anadoliji, Srednjem Istoku, Srednjoj Aziji i Sjevernoj Africi. Pokriva sve vrste klasičnih islamskih disciplina (tradicionalne nauke, racionalne nauke, lijepa književnost, historiografija).

Od bosanskih autora obrađeni su rukopisi Ahmeda Sūdije, i to rani prijepis, zatim Ahmeda Mostarca, Alāuddīna Sarajlije, Alija Sarajlije, šejha Gāibije, Mustafe Fočaka i Mustafe Mostarca.

Zatim tu je međzma fetvi mostarskih, fočanskih i sarajevskih muftija, prepisano u selu Ulogu. Za nas su zanimljivi i prepisivači Ahmed iz Višegrada i Hasan iz Zvornika. Kao mjesta prijepisa spominju se Višegrad, Aleksinac, Banja, te Beograd.

Nakon katalošskog dijela dati su indeksi, danas već neophodan dodatak svakom katalogu rukopisa. Indeksi su vrlo iscrpni i dobro urađeni: indeksi naslova u transliteraciji i originalu s arapskim pismom grupisani po jezicima, indeks autora, prevodilaca i komentatora, indeks prepisivača, indeks geografskih imena, predmetni indeks, hronološki indeks, indeks kataloških brojeva prema jezicima tekstova. Slijedi bibliografija te devet kvalitetnih faksimila. Na prednjoj korici je minijatura koja prikazuje Idrisa (a.s.), a na zadnjoj je Salih (a.s.) sa svojom kamilom.

Ovaj katalog pruža uvid u rukopisno blago odnosno u izvore za naučno-kulturne istraživače baštine šireg regiona, zato je značajan i za dokumentovanje, očuvanje i osvjetljavanje cjelokupne islamske kulturne baštine u najširem smislu.

Knjiga potvrđuje zajednički tradicionalni model islamske kulture Balkana. I na kraju, ne i nevažno, katalog donosi pregršt novih podataka i o bosanskim autorima, prepisivačima, vakifima, vakufima i drugim prosvjetnim institucijama iz vremena od 16. do 20. vijeka.

Svaki katalog rukopisa veoma je važna publikacija u domeni pristupa neistraženom kulturnom naslijeđu drugih kultura i naroda. Sada u eri novih tehnologija, digitalizacija

rukopisa omogućava efikasnije arhiviranje, kao i šansu istraživačima i naučnicima iz cijelog svijeta da izučavaju dosad neobjavljene i veoma vrijedne dokumente. Nesumnjivo je ovo doprinos virtualnoj reintegraciji islamske kulturne baštine.

Sabaheta Gaćanin

THE DIGITAL HUMANITIES AND ISLAMIC & MIDDLE EAST STUDIES, edited by Elias Muhanna, De Gruyter, Berlin – Boston, 2016., pp. 271.

Protekle je godine u izdavaštvu prestižne izdavačke kuće De Gruyter svjetlost dana ugledala knjiga pod naslovom *The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies*. Sadržajno, riječ je o zborniku radova sa konferencije o digitalnoj humanistici i bliskoistočnim studijama održane 2013. godine na Brown University Rhode Island, SAD (The Humanities Research and Teaching Fund).

Digitalna humanistika je grana humanistike koja je još uvijek “u povoju” i koja svakim danom sve više dobija na svome značaju. Riječ je o upotrebi kapaciteta i raznovrsnih mogućnosti savremenih IT tehnologija te njihovoj primjeni na istraživanje, proučavanje, pohranu i zaštitu kulturne i historijske baštine. Digitalizacija sadržaja kulturne baštine obično se definira kao proces snimanja, pohranjivanja i obrade sadržaja, korištenjem digitalne kamere, skenera i računara, uz nezaobilaznu upotrebu adekvatnih softvera za obradu slike i optičko prepoznavanje znakova (OCR).

Mogućnost zaštite i šire dostupnosti građe devedesetih godina 20. stoljeća prepoznat je kao glavni pravac u kojem digitalizacija kao proces koji to omogućava treba biti usmjerena, da bi, svakodnevnim napretkom na polju IT tehnologija, ovaj proces postupno bivao nadograđivan i unaprijeđen. Tako je postalo jasno da digitalizacija igra ključnu ulogu u očuvanju kulturnog i historijskog blaga, što u kontekstu digitalne humanistike znači i olakšicu u istraživanju kulturne baštine. Osim toga, razvojem softvera i napretkom informacione tehnologije osigurana je pristupačnost brojnim vrijednim kolekcijama rukopisa i dokumenata diljem svijeta. Naučnoistraživački rad time je zakoračio u novu epohu, a digitalna humanistika postala nova disciplina u potpunosti prilagođena izazovima i potrebama novog doba.

O različitim aspektima i olakšicama koje nudi ovakav revolucionarni prevrat u istraživanju kulturne baštine, govori i zbornik radova koji je pred nama. On sadrži jedanaest radova koji obrađuju različite aspekte digitalizacije i istraživanja baštine. U uvodnom članku pod naslovom “Islamic and Middle East Studies and the Digital Turn” (1–9), urednik *Zbornika* Elias Muhanna ističe glavni cilj na koji treba biti usmjerena digitalna humanistika, a to je: “ponuditi naučnicima širom svijeta mogućnost da se koriste i ovladaju spektrom različitih izvora i na taj način pronadu adekvatan pristup korpusu podataka.” Osim toga, kako Muhanna također ističe, digitalizacija omogućava nekoliko različitih “izlaznih” formi istra-

živanja korpusa, poput *online* izložbi, arhive koja korisnicima omogućava pohranjivanje dokumenata i rukopisa na vlastiti računar, e-izdavaštvo, ili kolekciju digitalnih slika (str. 4).

Nakon ovog vrlo korisnog uvodnika, slijedi rad Travis Zadeha pod naslovom “Uncertainty and the Archive” (11–64) o različitim poteškoćama ali i nedoumicama koje, iako višestruko korisna, digitalizacija postavlja pred istraživače. Te su nedoumice i problemi različite prirode: od poteškoća u pristupu mnogim digitalnim zbirkama, prvobitno osmišljenim kao servisima koji besplatno nude sadržaje iz riznice kulturnog sadržaja, a kasnije usljed nemogućnosti plaćanja za veliki broj istraživača ovi su repozitoriji ostali samo u nivou pretraživosti (baza podataka); OCR-ovanje kao tehnika koja u slučaju rukopisa pisanih arapskim pismom još uvijek nije u potpunosti odgovorila zadatku, što je slučaj i sa tehnikom mapiranja rukopisa kako bi se olakšala pretraživost samog teksta i mnoge druge. U radu Dagmara Riedela “Of Making Many Copies There is No End: The Digitization of Manuscripts and Printed Books in Arabic Script” (65–91) autor ističe da sve do tzv. *digitalnog obrata* na Bliskom Istoku kao ni među onima koji se bave bliskoistočnim i islamskim studijama nije postojao naročit interes za historijat knjige i oblasti koje se bave ovim značajnim aspektom svake kulture. Danas je situacija posve drugačija – mnogi istraživači su, u skladu sa potrebama i izazovima digitalne epohe, počeli uređivati i pisati vlastite blogove i koristiti

prednosti društvenih mreža kao medij za promoviranje baštine. Na taj način korpus velikog broja tekstova doživljava svoju reafirmaciju i revitalizaciju, a mnogi tekstovi, po prvi put od svoga nastanka bivaju podvrgnuti detaljnijoj diplomatičkoj, paleografskoj i filološkoj obradi.

Rad pod naslovom “Al-Kindi on the Kindle: The Library of Arabic Literature and the Challenges of Publishing Bilingual Arabic-English Books” (93–102) autora Chip Rossettija, rukovodioca Biblioteke arapske književnosti (Library of Arabic Literature) nudi kratki osvrt na koncept ove digitalne biblioteke koja hronološkim redoslijedom predstavlja različite tekstove, od predislamske arapske književnosti pa sve do književnosti Nahde. Ova biblioteka je raznovrsna po sadržaju, žanrovima, te klasičnim disciplinama poput teologije, prava, putopisne literature i sl. koji su klasificirani pod odrednicu “*adab*”, te prijevod najznačajnijih klasičnih djela iz ove oblasti na engleski jezik. Kako bi se korisnicima sa Bliskog Istoka u potpunosti olakšalo pretraživanje kao i čitanje sadržaja ove biblioteke, u 2014. godini kreirana je i aplikacija za e-knjige na arapskom jeziku. Osim toga, tim koji rukovodi ovom platformom, godišnje organizira brojne prevodilačke radionice, uz učešće brojnih eminentnih stručnjaka u oblasti prevođenja klasičnih djela, a ti prevodi su potom uz kritička izdanja dostupni i na web stranici spomenute digitalne biblioteke.

U radu Nadie Yaqub pod naslovom “Working with Grassroots Digital Humanities Projects: The Case of

the Tall al-Za‘tar Facebook Groups” (103–116) autorica daje kratki pregled projekta koji za cilj ima arhiviranje sjećanja iz prošlosti djece odrasle u sirotištu osnovanom u Libanu 80-ih godina prošlog stoljeća. Digitalizacija usmene historije i “mapiranje” kolektivnog sjećanja kroz ovaj projekat ima i svoj medijski angažman, putem nekoliko različitih grupa osnovanih na društvenim mrežama, prvenstveno Facebooka.

Rad Maxima Romanova “Toward Abstract Models for Islamic History” (117–149) govori o nužnosti kreiranja različitih modela “mapiranja” teksta u procesu digitalizacije, a u skladu sa različitim segmentima islamske historije. Postojanje različitih modela i njihovo međusobno konsultiranje kao i komuniciranje sa raznovrsnim izvorima i žanrovima nužno je za valjano razumijevanje svih aspekata jednog kompleksnog fenomena kakav je islamska historija.

U radu “Quantifying the Quran” (151–173) Alex Brey svoju pažnju usmjerio je na jedan rukopisni primjerak Kur‘ana koji se čuva u Arheološkom i antropološkom muzeju Univerziteta u Pensilvaniji (University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology). Radom je najprije predstavljen diplomatski-paleografski opis rukopisa, dok drugi dio rada govori o širokoj upotrebi digitalnih reprodukcija rukopisa i kvantitativno-analitičkim pristupima. Ovim radom predstavljeni su novi obzori kao i nove tehnike u istraživanju historije umjetnosti.

Rad Tilla Grallerta “Mapping Ottoman Damascus Throug News Reports: A Practical Approach” (176–

198), predstavlja pristup pronalaženju modela mapiranja historijskih i arhivskih izvora. Zahvaljujući primjeni ovakvog modela, historičarima je omogućeno lakše dovođenje u vezu događaja i lokacija, uz analizu specifične upotrebe jezičkih strategija pri opisu određenih događaja u sredstvima javnog informiranja.

Jose Haro Peralta i Peter Verkinderen u radu naslovljenom “Find for Me!: Building a Context-Based Search Tool Using Python” svoju su pažnju usmjerili na programski jezik Python osmišljen za historijsko istraživanje tekstova iz ranih stoljeća islama. U drugom dijelu radu predstavljen je i *Jedli program* razvijen u okviru istraživačkog projekta autora pri Univerzitetu u Hamburgu. Cilj ovog rada, kako sami autori ističu, jeste da se upotrijebe sve mogućnosti koje digitalni tekst nudi u odnosu na svoju printanu inačicu, te da se te prednosti primijene i na naučnoistraživački rad.

U radu “Pedagogy and the Digital Humanities: Undergraduate Exploration into the Transmitters of Early Islamic Law”, autor Joel Blecher ističe važnost primjene digitalne humanistike u prezentiranju klasičnih islamskih znanosti studentima. Na primjeru biografskog rječnika *Muwatta’* autora ‘Abd al-Ḥayy al-Laknawīja, jednog od najranijih kanonskih izvora islamskog prava, studenti su ekstrahiranjem određenih podataka formirali bazu podataka, a potom su te podatke vizualizirali i smjestili u širi kontekst.

Posljednji rad u ovom zborniku autora Dwight F. Reynoldsa pod naslovom “From Basmati Rice to

the Bani Hilal: Digital Archives and Public Humanities” (251–267) govori o veoma pozitivnoj ulozi koju digitalni arhivi mogu odigrati u očuvanju nacionalnog blaga koje nažalost sve više potpada pod utjecaj globalizacije kulture.

Na kraju zbornika ponuđen je indeks temeljnih pojmova digitalne humanistike.

Zbornik radova *The Digital Humanities and Islamic & Middle East Studies* preporučujemo svima onima koji svoj naučni i istraživački rad temelje na rukopisnoj građi i dokumentima, kao jedan od putokaza za nove pravce promišljanja i prezentiranja kulturne i historijske baštine u novom, digitalnom dobu, vrlo dinamičnoj eri punoj tehnološki inovativnih izazova.

Madžida Mašić

Mahmud Erol Kılıç, ANADOLU TASAVVUF TARIHINE NOTLAR I-II, Sufi Kitap, Istanbul, 2016.

Izdavačka kuća “Sufi Kitap” u protekloj je godini u ediciji *Istraživanja tesavvufa* (Tasavvuf Araştırmalar Serisi) objavila dva od tri toma knjige *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar*, autora Mahmuda Erola Kılıça, čiji je akademski rad i kontinuirano dugogodišnje pregalaštvo na polju istraživanja historijata tesavvufa i tarikatske prakse do sada rezultiralo brojnim studijama, naučnim radovima i člancima. Naglasimo i to da je Kılıç priređivač Ibn Arebijeva djela *Fusûsu'l-hikem* (Tumačenje dragulja poslaničke mudrosti), te djela *Tavâli'u*

menâfi 'i'l-'ulûm min matâlibi Mevâki'in-nucûm, autora Abdullaha Salahaddina Uşşâkija, osmanskog Ibn Arebija. Oba toma knjige *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar* objedinjuju članke autora, objavljene uglavnom na engleskom jeziku, kao i izlaganja na konferencijama, enciklopedijske odrednice i sl.

Prvi tom knjige *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar* (*Bilješke o povijesti tesavvufa u Anadoliji*) objedinjuje radove o nastanku i historijatu razvoja tesavvufa u Anadoliji, dakle od osmanskog perioda do perioda uspostave Republike. Kako sam autor u Uvodniku pojašnjava, područje Anadolije na koje on referira mnogo je šire od same geografske odrednice, tako da se ovaj prostor odnosi i na Balkan i Srednji Istok. U prvi tom uvršteno je jedanaest članaka. Riječ je o osvrtima na nastanak i razvoj različitih tarikata, kao i na značajne ličnosti koje su odigrale ključnu ulogu u njihovu formiranju, pri čemu autor iznosi do sada potpuno nepoznate podatke, što je još jedna potvrda vrijednosti ovog pregleda. Za istraživanje tesavvufa u Bosni naročito se doima važnim članak o bosanskim sufijama u Istanbulu (*İstanbul'daki Bosnalı Sûfiler Üzerine*) (61-82). Jedan od njih jeste Abdullah Bošnjak, čija slava ne može biti ograničena na Istanbul i na Bosnu. Pored ovog znamenitog sufije, Kılıç spominje i šejha Hamza Balija, Abdullaha Salahuddina Uşşâkija (ili “osmanskog Ibn Arebija” M. E. Kılıç, str. 76.). Autor posebno naglašava činjenicu da je čak nekoliko šejhova uşşâkijskog tarikata bilo porijeklom iz Bosne: šejh Hüsam el-Bosnevi,

Muslihiddin el-Bosnevi (čiju silsilu kasnije nastavljaju šejh Ibrahim Bistrigija, osnivač i šejh halvetijske tekije u Sarajevu i šejh Ahmed ibn Mustafa el-Mostari, pročelnik halvetijske tekije na Buni), Emrullah el-Bosnevi, Hatib Muharrem Efendi el-Foçavi. Među Bošnjake koji su živjeli u prijestolnici Carstva autor svrstava i Munirija Belgradija koji u svome djelu *Silsile-i Mukarrebîn ve Menkibe-i Muttakîn* pruža podatke o brojnim istaknutim Bošnjacima sufijama poput Piri Babe Bošnjaka, šejha u Budimpešti, Sinan efendije iz Srebrenice, Nasuh efendije iz Visokog i Mustafa efendije iz Sarajeva. Kılıç dalje navodi i imena slijedećih istaknutih šejhova: Ali Dede Bošnjak, Abdülmü'min Bosnevi, mevlevijski šejh Habibi Dede Bošnjak, nakšibendijski šejhovi Osman Bosnevi i Muabbir Hasan Efendi Mostarac, šejhovi uššakijskog tarikata Mustafa Uššakki Bošnjak i Abalı Hüsam Bošnjak, Bošnjak Tefvik i dr.

Kılıç u ovom prvom tomu nudi i druge članke koji pružaju uvid u brojno stanje tekija u Istanbulu, navodi šejhove koji su ih predvodili, potom karakteristike *devran zikra* i druge brojne, nadasve zanimljive teme i savremene osvrtne na sufijsku misao i praksu, kako u Osmanskom carstvu, tako i Republici Turskoj. Na kraju ovog toma je sekcija naslovljena kao *Söyleşi – Takriz – Taziye* (Intervju – Recenzija – In memoriam) u kojem su objedinjena dva intervju sa M. E. Kılıç, In memoriam povodom smrti Anne Marie Schimmel, te dvije recenzije djela.

Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar II, drugi tom ovog djela, konceptualno je posve drugačiji od prethodnog. Naime, ovaj je tom konceptualno posvećen studiji razvoja i tarikatske prakse jednog od brojnih ogranaka halvetijskog reda, uššakij-skom tarikatu. Ovaj red osnovao je Sejjid Husamuddin Hasan el-Buhari el-Uššaqui (u. 1595) u gradu Uššaku (Grad zaljubljenih). Zahvaljujući činjenici da su ovom tarikatu pripadali brojni intelektualci i pripadnici ulemanskog staleža, ovaj se tarikat za kratko vrijeme proširio i po zapadnoj Anadoliji i Balkanu. Nakon Uvodnika, autor najprije u prvom članku predstavlja nastanak ovog tarikata, silsilu halvetijskog tarikata, potom predstavlja nekoliko značajnih šejhova, pročelnika uššakijskog tarikata poput Manisalı Şeyh Memican-ı Saruhanija, Kutub Ömer dede, Cemaleddin Uššakija, šejha Seyyid Muhammeda Cemaleddin-i Uššakija, Abdullaha Salahi Efendiju, osmanskog Ibn Arebija. Nakon članka slijedi osvrt na prisustvo ovog tarikata u Bursi. U posljednjem dijelu ovog toma autor predstavlja poeziju dvojice pjesnika uššakijskog tarikata, Abdurrahmana Sami Efendije, koji je pisao poeziju na perzijskom jeziku, te Seyyida Nesimija. Knjiga završava dvjema recenzijama, te fotografijama tekija uššakijskog tarikata i njihovih šejhova. Ono što nama privlači posebnu pažnju jeste da autor pravi poseban osvrt na ulogu i značaj jednog Bošnjaka u ovom tarikatu, Abdullaha Salahi Efendiju, jednog od istaknutih šejhova uššakijskog tarikata, “osmanskog Ibn Arebija”, autora

brojnih komentara tesavvufskih djela, kao i vrlo uspješnog pjesnika. Kako je poznato, ideje Šejhul-ekbera slijedili su i svojim djelom promovirali najveći vjerski autoriteti od Davuda Kayserija, Şemseddina Fenarija, preko Abdullaha Bosnevija, Niyazi-i Misrija, İsmail Hakkı Bursevija, pa sve do Abdullaha Salahuddina Uşşakija. Sam Abdullah Salahuddin Uşşaki iza sebe je, prema navodima autora, ostavio oko dvije stotine djela, na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Budući da je mnogo pisao o tesavvufu, nazvali su ga Elif Efendi i Osmanski Ibn ‘Arabi. Takva intelektualna snaga doprinijela je širenju utjecaja i ideja uşşakijskog tarikata i iznjedrila cijeli korpus na kojem počiva savremena tarikatska praksa.

Na kraju naglasimo da su oba toma knjige rezultat autorova višegodišnjeg istraživanja tesavvufa, a kako i sam autor ističe, taj rad se i dalje nastavlja. Stoga knjige toplo preporučujemo širem krugu čitalaca. Ostajemo u nadi da će obje knjige, dvije izvanredne studije naći svoj put do kulturne i naučne javnosti u BiH.

Madžida Mašić

Şeyh Abdullah Salâhaddîn-i Uşşakî,
Şeyh Abdurrahmân Samî-yi Uşşakî,
TUHFETÜ’L-UŞŞÂKÎYYE –
UŞŞÂKÎ SÂLIKLERİNİN ÂDÂBI;
Hazırlayan: Mahmud Erol Kılıç, Sufi
Kitap, İstanbul 2016, 159.

Poznato je da svaki derviški red (tarikati) i svaki od ogranaka derviških redova ima i svoje kanonizirane obre-

de koje duhovni putnik (salik), pored šerijatom propisanih obaveza (farzova) i slijedenja tradicije Poslanika Muhammeda a.s. (sunneta), mora disciplinirano sprovoditi na putu svog duhovnog napredovanja. Ovakvi propisi su, kako to i priređivač ove knjige navodi, još u najranijim tesavvufskim djelima zapisivani u poglavljima pod naslovima “Âdâb-ı sûfîyye” ili “Âdâb-ı tarîkat”, da bi kasnije na ovu temu nastajala samostalna djela na arapskom i perzijskom jeziku pod nazivom Âdâbu’l-Murîdîn”. Ova tradicija se nastavlja i u osmanskome periodu, tako da najčešće utemeljitelji pojedinih ogranaka tarikata pišu djela koja sadrže propise o praksi koju imaju primjenjivati derviši, najčešće one tarikatske sljedbe kojoj autor sam pripada, a nekada i pripadnici ostalih tarikatskih sljedbi. Djela koja obuhvataju propise tarikatske prakse u osmanskoj tradiciji se susreću pod zajedničkim nazivima “Hurde-i Tarîk” ili “Miyâr-ı Tarîk”. Kroz povijest nastanka i razvoja derviških redova, ističe Kılıç, nastao je veliki broj različitih propisa o tarikatskim obredima, i mnoštvo različitih pristupa ovim obredima.

Da se ne radi o djelu Abdullaha Salâhaddîn-i Uşşakîja – Salâhîja Bošnjaka (umro 1197/1782), kao djelu iz bošnjačke baštine na orijentalnim jezicima, ovu vrstu tekstova ne bismo smatrali bitnim za predstavljanje u znanstvenom časopisu profila *Priloga za orijentalnu filologiju*. Podsjetimo, Salâhî, vrlo plodan autor bošnjačkoga porijekla, kojega nazivaju osmanskim Ibn ‘Arabijem, smatra se jednom od najbitnijih ka-

rika u ušakijskom ogranku halvetijskoga tarikata, obnoviteljem ovoga reda i trećim pirom (pîr-i sâlis), u ovom svom djelu, koje je najprije napisao na arapskom, a potom sam preveo na osmanski jezik (Predgovor, str. 11.), donosi dnevne obaveze duhovnog putnika iz ušakijske sljedbe, koje je utemeljio Sejjid Husammedîn Hasan el-Buhârî. Priređivač navodi kako je isto djelo na osmanski preveo, ili preciznije kazano, uz brojne dopune u samim zadacima koji se stavljaju pred duhovnoga putnika, ali i vlastita tumačenja, ponovo napisao Şeyh Abdurrahmân Samî-yi Uşşâkî (umro 1934), jedan od posljednjih ušakijskih šejhova koji su bili aktivni početkom 20. stoljeća. Djelo je u Abdurrahmân Samîjevom prijevodu a osmanski štampano 1924. godine.

Ovakva djela, napomenut će priređivač, koja se smatraju “šerijatom tarikata” uređuju formalne obaveze duhovnih putnika, preko kojih duhovni putnici dolaze do suštine tarikata, a potom do suštine Istine. Također, priređivač navodi kako su tekstovi zastupljeni u ovom izdanju već ranije objavljeni u latiničnoj transliteraciji, ukazuje na štampane i rukopisne izvore koje je koristio prilikom pripremanja ove knjige, te ukazuje na namjeru da objavljivanjem prijevoda Salâhîjeva „izvornika“ i prijevoda Şeyh Abdurrahmân Samî-i Uşşâkîja, čitaocu želi pružiti mogućnost usporedbe Salâhîjevog predloška i intervencija potonjeg autora/prevoditelja.

Salâhîjevo djelo *Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşâkiyye* (Risala o ušakijskom usulu i virdovima –zadatim molitvama ušakijskih derviša) (17-

31) sadrži detaljno navedene propise o obavezama dodatnih molitvi (virdova) duhovnih putnika ušakijskog ogranka halvetijskog tarikata: u vrijeme prve jutarnje molitve (sabahskog namaza), sureta, ajeti, salavati koje treba proučiti i dodatni namazi koje tom prilikom treba obaviti, te zikr (invociranje Božijih imena) koji treba uslijediti, jutarnji tarikatski vird nakon dvanaest rekata duha-namaza, obaveze učenja nakon podnevnog i ikindijskog namaza, kur’anske sure, dove koje treba izučiti i zikr koji valja obaviti, propisi obavljanja akšamskog namaza i dobrovoljnih namaza koje nakon ovog namaza treba obaviti, te dove i zikr koji potom treba uslijediti, detaljan opis skupnoga zikra: redosljed učenja Kur’ana, invokacije Božijih imena, ilahija Sejjid Husammedîn Hasan el-Buhârîja, dova, kao i način učenja (sjedeći ili stojeći, tiho ili glasno).

Drugo djelo zastupljeno u ovoj knjizi je djelo *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* (33-159) za koje Şeyh Abdurrahmân Samî-yi Uşşâkî, šejh Zavije Yahya Kethode na Kasımpaşı, navodi da je prijevod Salâhîjevog istoimenog djela koji je sačinio 1334. godine. U predgovoru (Mukaddime. 37-38) počinje zahvalom Bogu (*hamdelom*), izricanjem Jednosti Božijega Bića, te sadrži salavat na Muhammeda a.s., molitvu za uputu, autor daje naslov djela *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* prevodeći ga kao “Dar ašicima”, navodi da djelo sadrži dva poglavlja, završetak (Hatime), dopunu (Tetimme). “1. Poglavlje tumači usul i adabe duhovnih putnika u vrijeme dnevnih molitvi (namaza), a prema propisima

ušakijskog tarikata; 2. Poglavlje govori o usulu i adabima dobrovoljnih molitvi (nafila-namaza) prema propisima ostalih tarikata; "Završetak" sadrži tumačenja različitih pitanja važnih duhovnim putnicima (salicima), "Dopuna" predstavlja tumačenje skrivenih značenja nekih pojmova." (38)

Prvo poglavlje sadrži 7 podpoglavljaja, o usulima i adabima sabahskog, podnevnog, ikindijskog i akšamskog namaza, usulu zahvale Bogu (Hamd Usûlü) – molitve nakon objeda u zaviji, pred jacijski ezan; kratku bilješku da je jacijski usul identičan podnevskom usulu. Šesto podpoglavljaje govori o usulu tehedžžuda (Teheccüd Usûlü) i tehedžžud-namazu koji klanja se pred sabahski ezan (ezan se uči u zaviji) i sadrži 4, 8 ili 12 rekata, te o zikru koji treba uslijediti iza ovog namaza. U sedmom podpoglavljaju govori se o pravilima tesbiha nakon obavljanja svih namaza, te ibadetima koje ušakijski derviš treba obaviti prije stajanja na namaz.

Premda ovo poglavlje na prvi pogled tematski odgovara sadržaju *Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşâkiyye*, postoji veliki broj razlika u rasporedu, ali i u sadržajima zadatka koji se postavljaju pred duhovnoga putnika. Također, u ovom poglavljaju nema podpoglavljaja koje govori o skupnome zikru, što nam nameće pitanje da li se uopće radi o istom djelu, odnosno postoji li mogućnost da je Şeyh Abdurrahmân prevodilac sasvim drugoga Salâhîjevog djela, ili pak autor novoga djela koje pripisuje Salâhîju?

Naredno poglavlje o dobrovoljnim molitvama – nafila namazima koje trebaju obavljati pripadnici i ušakijskog, ali i ostalih tarikata (51-57), sadrži 6 kratkih podpoglavljaja, o išrak-namazu koji se obavlja 47 minuta nakon izlaska sunca. Pored načina na koji ovaj namaz valja obaviti (3X2 rekata od kojih svaka dva rekata imaju drugačiji nijet: molba za Allahovo zadovoljstvo, molitva Allahu za fizičko zdravlje i nijet na istihare-namaz), stoji i napomena da ovaj namaz nije potrebno obavljati nakon bajram-namaza koji se obavlja u isto vrijeme. Potom, autor pripadnicima tarikata propisuje obavljanje 12 rekata duha-namaza (3X4, svaki sa drugačijim nijetom: zahvala za opskrbu, molba Allahu za opskrbu i molba za Allahovo zadovoljstvo). Prema ovom usulu, duhovni putnik bi, moleći Gospodara za spokoj u grobu, trebao obavljati i 6 rekata evvabin-namaza (dva rekata s molbom za spokoj u grobu, dva rekata s molbom za lahkoću pri kaburskom ispitivanju, dva rekata s nijetom na evvabin za Allahovo zadovoljstvo). Četvrto podpoglavljaje odnosi se na zamjenu za tehedžžud-namaz, koji bi pripadnik tarikata trebao obaviti ukoliko iz zdravstvenih razloga nije u mogućnosti obaviti tehedžžud-namaz, 12 rekata koje treba obaviti u trećoj trećini noći, a o kojem se govori u petom potpoglavljaju. Za ovaj dobrovoljni namaz autor navodi kako se njime objedinjuju tri srca: srce noći koje je u njenoj trećoj trećini, srce Kur'ana – sura Ja-Sin koja se uči na prvih osam rekata ovog namaza, i srce iskrenoga vjernika. Ovom

namazu se pridaje posebna važnost na putu duhovnog napredovanja i postizanja viših duhovnih stupnjeva. U šestom potpoglavlju preporučuje se obavljanje po dva rekata namaza zahvalnosti nakon svakog uzimanja abdesta, izuzimajući vrijeme zalaska sunca, te se pripadnicima tarikata sugerira da ni jednog trena ne budu bez abdesta. Također, pripadnicima tarikata se izričito zabranjuje izostavljanje ikindijskih i jacijskih sunneta.

U trećem, završnom dijelu risale, autor daje upute duhovnim putnicima o bitnim obredoslovnim, ali i svakodnevnim normama ponašanja, te tumači određene ključne pojmove tarikata (61-130): od vremena spavanja, preko učenja tevhida, odnosa prema duhovnome učitelju, davanju virda i načinu na koji šejh mijenja vird koji je zadao svom dervišu, uvjetima duhovnog putovanja, ponašanju za trpezom, strahu i nadi, skromnosti i oholosti, značaju tehedždžudnamaza, vrijednostima glasnog i tihog zikra, susprezanju od želje za pozicijom, stanjima bogougodnika koje nije moguće razumom percipirati, potrebi da duhovni putnik bude darežljiv i da život na ovom svijetu prihvati kao privremeno putovanje, o znakovima stupnjeva iršada, o duhovnim stožerima (gavsovima), četverici, sedmerici, četrdeseterici, sedamdeseterici i tri stotine bogougodnika koji žive u svakom periodu; o mjestu duhovnog putnika kod Boga, o poštivanju Knjige i Tradicije, formalnim obilježjima – uniformi derviša; o kerametu, o ne prigovaranju za učinjeno dobročinstvo, o četiri stupnja lišavanja, o jastvu kao grijehu s

kojim se niti jedan drugi grijeh ne može usporediti, razini ljubavi prema duhovnom učitelju, pokrivanju mahana drugih ljudi, kontinuiranom razmišljanju o Bogu, razmjeni bajramskih čestitki sa šejhom, o ceremoniji imenovanja novog šejha i dodjeli šejhovskih ovlasti, ponašanju derviša prilikom posjete zaviji drugog tarikata i obavezi derviša da tom prilikom poštuje pravila mjesta koje je posjetio.

U dodatku koji sadrži tumačenja skrivenih značenja nekih pojmova vezanih za tarikat (131-159): skriveno značenje časnoga tadža, svojstva časnoga muršida, skriveno značenje riječi šejh, post, skrivena značenja i tajne devrana, značenju Jedinstva Bitka, pogrešnim tumačenjima i tajnama Jedinstva Bitka.

Na kraju izdanja nalazi se dnevni vird pripadnika uššakijskog tarikata arapskom jeziku (nepaginirana stranica na kraju knjige).

Podsjetimo da znameniti Hüseyyin Vassaf (koji je i sam pripadao uššakijskoj sljedbi, 1872-1929) koji je svoje djelo biografija sufijskih velikana *Sefîne-i Evliya* (priredili Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, I-V, Kitabevi, Istanbul 2006) počeo pisati 08. decembra 1900., a dovršio 3. oktobra 1923., bilježi kako postoji predaja o 210 Salâhîjevih djela, te da je sam utvrdio njegovo autorstvo nad 96 djela čije naslove navodi uz podatke o zbirkama gdje se pojedini rukopisi nalaze, kao različita djela spominje *Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşâkiyye* i *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* uz napomenu da je drugo napisano na arapskom jeziku. Vassaf u poglavlju o uššakijskom usu-

lu u skraćenoj formi prenosi sadržaj *Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşâkiyye*. S obzirom na činjenicu da je Şeyh Abdurrahmân Samî-yi Uşşâkîjev prijevod *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* nastao nakon datuma završetka Vassafova djela (1924), pretpostavljamo da se ipak radi o dva različita djela čiji se sadržaj djelimično podudara, te da je autorski tekst Şeyh Abdurrahmân Samî-yi Uşşâkîja tek četvrti dio djela – Dopuna (Tetimme).

Kao čitaocu, posebnu pažnju nam privlači kompleksnost i brojnost obaveza uşşâkijskog derviša, preciziranih tarikatskim usulom, čime se ima za cilj, kako to i priređivač naglašava, disciplinirati duhovni putnik da bi postigao duhovno zrijenje i prošao put duhovnoga napretka. Ima li se u vidu da pripadnik tarikata, pored formalno stečenog znanja, i obavljanja pet temeljnih obaveza islamske prakse, ima obavezu dosljedno provoditi usul i obavljati virdove, u potpunosti poštovati norme ponašanja, ostajemo zapitani u kojoj mjeri *čitalac-istraživač* kojemu je strano provođenje pecizirane tarikatske prakse, ili barem detaljno teorijsko znanje o usulu (ili usulima i evradima drugih derviških redova), može prodrijeti u ozbiljnost i slojevitost književnog ili teozofskog sadržaja proizašlog iz duhovnog iskustva stečenog na ovom putu. Baš kao što provođenje usula pripadnika tarikata vodi duhovnome savršenstvu, ovakva djela nam pomažu u odgonetanju značenja tesavvufskih književnih i drugih tekstova, i prepoznavanju procesa koji je vodio njihovom nastanku. Sa druge strane, imamo li u

vidu činjenicu da je Salâhî kao autor potekao sa ovih prostora kanonizator obreda jednoga ogranka halvetijskog tarikata i njegov obnovitelj, možemo kazati da Hamza Bali, utemeljitelj hamzevijskog ogranka bajramijsko-melamijskog tarikata, nije usamljen primjer Bošnjaka - utemeljitelja ili obnovitelja tarikatske prakse u osmanskom periodu. Također, i ovo djelo nam pokazuje u kojoj mjeri tarikatska praksa insistira na provođenju šerijatskih obaveza, koji su uvjet za provođenje tarikatskog usula.

Amina Šiljak-Jesenković

Mehmed Ali Aynî, TASAVVUF TARÎHÎ, hazırlayan Hüseyin Rahmi Yananlı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017., str. 363.

Literatura koja se bavi različitom problematikom iz oblasti tesavvufa pomaže nam razumjeti ideje i filozofiju tesavvufskih učenja, kao i historiju sufijskih bratstava i metoda u odgoju i usavršavanju duhovnih putnika. U tom smislu možemo navesti temeljna djela iz oblasti tesavvufskog mišljenja i tesavvufske književnosti, ali i djela koja obrađuju historiju tesavvufa. Jedno takvo djelo, *Tasavvuf Tarihi* (Historija tasavvufa), autora Mehmeda Alija Aynija, prvi put je objavljeno 1925. godine. Autorov cilj je bio napraviti udžbenik u kojem će ponuditi informacije o najznačajnijim pojmovima iz ove oblasti. Ugledna istanbulska izdavačka kuća Büyüyen Ay 2017. godine je ovo značajno djelo ponovo objavila uz propratne

bilješke Hüseyina Rahmija Yananlija, olakšavajući tako današnjim istraživačima i poklonicima tasavufske misli pristup jednoj od najreferentnijih knjiga napisanih o historiji tesavufa.

Knjiga je koncipirana u dva dijela. U prvom dijelu podijeljenom u šest poglavlja sačinjen je pregled nastanka i razvoja predislamske gnostičke misli u različitim kulturama, kao što su staroindijska, staroegipatska, grčka, ali i hrišćanska i judaistička religijska tradicija (str. 23–174). U prvom poglavlju je predstavljena gnostička misao u indijskim religijskim naucima i svetim tekstovima (str. 25–47). Drugo poglavlje se odnosi na historiju gnoze na prostoru Egipta (str. 49–67), dok su u trećem predstavljeni tragovi gnostičke misli u Antičkoj Grčkoj, s posebnim osvrtom na pitagorejsku školu, Sokratovu i Platonovu filozofiju (str. 69–143). Autor se u četvrtom i petom poglavlju osvrće na gnozu u Judaizmu (str. 145–160) i Plotinovoju filozofiji, kog provokativno naziva šejhom Grčke, nastojeći tako potaknuti istraživače da se posvete njegovoj filozofiji koja sadrži brojna svojstva približno jednaka tesavufu (str. 161–165). Autor u šestom poglavlju prvog dijela knjige *Tasavvuf Tarihi* obrađuje gnozu u hrišćanstvu, predstavlja prve gnostike, podsjeća na prvu pojavu termina *misticizam* i analizira ideje učenjaka koji su dali doprinos ovoj oblasti (str. 167–174).

U drugom dijelu sa pet poglavlja obrađena je historija tasavufa od njegovog prvog javljanja u okviru islama (str. 175–281). U prvom poglavlju autor se bavi javljanjem tasavufa među muslimanima, akcentira značaj

posvećenosti nauci, a posebnu pažnju pridaje ranoj pojavi animoziteta sr-pam širenja sufijskog stila življenja. U ovom poglavlju naglašeno je u kojoj mjeri tarikati odbacuju sve ono što izlazi iz okvira vjerozakona i Poslanikove tradicije (str. 177–197). U drugom poglavlju objavljena je etimološka analiza lekseme *sofi* (sufi), date definicije termina: *mutasavvif*, *fakir*, *melameti*, *derviš* i sl. Autor ovdje raspravlja i o pitanju da li se tesavvuf može smatrati naukom (str. 199–215).

U trećem poglavlju autor se bavi brojnošću tarikata, navodi i pojašnjava grananje tarikata i njihove zajedničke odlike. U ovom poglavlju su predstavljene i različite vrste zikra kao tesavvufskog i tarikatskog obreda (str. 217–243).

U četvrtom poglavlju tematizirana su pitanja odgoja i upute, nužnosti pristupanja duhovnom učitelju-šejhu prilikom inicijacije, a data su i tumačenja derviške prisege (*bejat*), postupka davanja prisege duhovnom vodiču, te opis postupka davanja prisege u kadirijskom i nakšibendijskom tarikatu, kao i tumačenje simbolike zaodijevanja derviša i “krunisanja” duhovnog vodiča (str. 245–257).

Peto poglavlje drugog dijela knjige *Tasavvuf Tarihi* posvećeno je tumačenju temeljnih pojmova tesavvufskog učenja i duhovnih postaja na putu duhovnog razvoja (str. 259–281)

Priredivač ovog značajnog djela koje je bilo referentno za mnoštvo knjiga napisanih na temu tasavufa od 1925. naovamo, Hüseyin Rahmi Yananlı, na kraju knjige je objavio i četiri vrlo značajne risale. U pr-

voj, preuzetoj iz Mula Džamijevog djela *Nefahatu'l-Uns*, čitamo prepisku šejha Abdurezzaka Kemaleddina Kašija (Kašani) i šejha Rukneddina Alauddevlea o Jedinstvu Bitka (str. 291–304). Druga je risala Nijazija Misrija o usulu tarikata i šifrniku hakikata *Tarikatin Usûlü ve Hakikatin Rumuzu* (str. 305–314), treća je risala koju je Erzurulmu Ibrahim Hakkı napisao o savršenoj ljudskosti *İnsaniyet-i Kâmile* (str. 315–330) i na kraju, kao podsjetnik na pročitano, pojavljuje se temeljito priređivačevo razmatranje etimološkog potjecišta

i suštine tesavvufa pod naslovom *Tesavvufun Sözü ve Özü* (str. 331–347). Na kraju knjige nalazi se indeks imena, pojmova, toponima, hidronima koji umnogome olakšavaju korištenje sadržaja knjige (str. 349–363).

Knjigu *Tasavvuf Tarihi* (*Historija tasavvufa*) najiskrenije preporučujemo svima onima koji se žele upoznati s historijom gnoze, kako bi unaprijedili vlastita saznanja o islamskoj duhovnosti i načinili korak dalje u razumijevanju religijskog nauka.

Elvir Musić